

Amerikos lietuvių nuostatos karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu Šaltojo karo metais: santykių su žydais problema

Dr. Justas Stončius

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. p. justston@gmail.com

Mokslinis tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

Anotacija. 7-ojo dešimtmečio pradžioje Jungtinėse Amerikos Valstijose vis labiau populiarėjant karo nusikaltėlių temai, susirūpinta, kad nemažai jų gyvena laisvėje. Tarp įtariamųjų karo nusikaltimais buvo ir išeivijos lietuvių. Straipsnyje analizuojama, kokios Amerikos lietuvių (pirmiausia pagrindinių organizacijų) nuostatos vyravo karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu Šaltojo karo metais ir kaip tai paveikė santykius (komunikaciją) su žydų organizacijomis (JAV ir Izraelyje). Atlikus tyrimą buvo atskleista, kad įtariamųjų persekiojimas, ypač 1979 m. Teisingumo departamente įsteigus Specialiųjų tyrimų skyrių (angl. *Office of Special Investigations* – OSI), neigiamai paveikė Amerikos lietuvių ir žydų tarpusavio santykius; išryškėjo konfliktai, kuriuos lėmė empatijos stoka dėl skirtingų sovietinės ir nacistinės okupacijos Lietuvoje patirčių.

Esminiai žodžiai: Amerikos lietuviai ir žydai, išeivija, karo nusikaltėliai Jungtinėse Amerikos Valstijose, Specialiųjų tyrimų skyrius.

Abstract. In the early 1970s, as the topic of war criminals became increasingly popular in the United States, concerns arose about many of them living freely. Among the suspects of war crimes were Lithuanian expatriates. The article analyses the prevailing attitudes of Lithuanian-Americans (primarily of main organisations) towards the prosecution of war criminals during the Cold War, and how this affected relations/communication with Jewish organisations (in the

US and Israel). The research revealed that the prosecution of suspects, especially with the establishment of the Office of Special Investigations (OSI) within the Department of Justice in 1979, negatively affected the relationship between Lithuanian-Americans and Jews, and highlighted conflicts caused by a lack of empathy for the differing experiences of the Soviet and Nazi occupations of Lithuania.

Keywords: *Lithuanian-Americans and Jews, exile communities, war criminals, Office of Special Investigations.*

Įvadas

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Europoje ir artinantis Raudonajai armijai, iš Lietuvos pasitraukė nemenka dalis vietinių gyventojų. Neretai to priežastis buvo ne geresnio gyvenimo paieškos, bet represijų baimė, kurias matė ar buvo asmeniškai patyrę dar pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. Tačiau dalis jų bėgo ir nuo baudžiamosios atsakomybės už kolaboravimą su nacistiniu režimu ar juolab dalyvavimą karo nusikaltimuose – žudant žydus.

Laikui bėgant, daugiausia išėivių iš Lietuvos apsigyveno Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur po Niurnbergo teismo procesų (1945–1946 m.) karo nusikaltėlių klausimas buvo primirštas. JAV viešajame diskurse aptarinėjant žydų žudynes Antrojo pasaulinio karo metais, nebuvo didesnio dėmesio teikiama Vidurio ir Rytų Europos gyventojų kolaboravimo su nacistiniu režimu klausimams. Holokaustą išgyvenę žydai kartais pasakodavo apie savo patirtis, bet didžioji dalis Amerikos gyventojų susitelkė į ateitį, į ekonominio pakilimo išspūdį¹. Įsivyravo sąlyginės ramybės periodas, kuris tęsėsi iki pat XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios. Susidomėjimą karo nusikaltėliais Jungtinėse Valstijose vėl inspiravo teismo procesas prieš Adolfą Eichmanną Jeruzalėje (1961–1962 m.). Pamažu aiškėjo, kad dar daug nacistinių karo nusikaltėlių gyvena laisvėje. Be to, netrukus (1963 m.) buvo išleista amerikiečių žurnalisto Charleso Alleno brošiūra apie nacių karo nusikaltėlius Amerikoje². Šiame leidinyje pareikšti kaltinimai kolaboravimu su nacistiniu režimu asmenims, kurie pokariu apsigyveno JAV. Nepaisant to, kad Ch. Allenas padarė daugybę faktinių klaidų, jo knyga pastebimai sustiprino Amerikos visuomenės susidomėjimą karo nusikaltėlių tema. Galiausiai, reaguodami į pokyčius, kongresmenai Joshua Eilbergas ir Elizabeth Holtzman inicijavo, o 1978 m. JAV Kongresas išleido JAV imigracijos įstatymo papildymą dėl karo nusikaltėlių persekiojimo. Viešojoje erdvėje šis papildymas tapo žinomas kaip „Holtzman Amendment“, kuriuo remiantis karo nusikaltėliu buvo laikomas

¹ SCHIESSL, Christoph. *The search for Nazi collaborators in the United States*. Doctoral dissertation. Detroit, 2009, p. 255.

² CHARLES, R. Allen. *Nazi war criminals among us*. New York, 1963.

kiekvienas asmuo, įsakęs, kurstęs, padėjęs ar kitokiais būdais dalyvavęs persekiojant bet kurį žmogų dėl rasinių, religinių, tautinių priežasčių ar politinių įsitikinimų nacistinėje Vokietijoje ir okupuotuose kraštuose nuo 1933 m. iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos³. Netrukus po „Holtzman Amendment“ išleidimo 1979 m. JAV Teisingumo departamente buvo įsteigtas Specialiųjų tyrimų skyrius (angl. *The Office of Special Investigations* – OSI). Tai buvo specialus padalinys, atsakingas už nacių karo nusikaltimų tyrimą ir teisinius veiksmus prieš įtariamuosius JAV piliečius. Amerikos teisinė sistema nevedė įtariamųjų karo nusikaltimais bylą kaip kriminalinių, nes karo metų nusikaltimai buvo įvykdyti Europoje. Tačiau nustačius, kad kaltinamieji pateikė melagingus biografijos duomenis atvykę į JAV, jiems grėsė netekti pilietybės (būti išpilietintiems) ir būti deportuotiems⁴.

Įsteigus OSI ir suintensyvinus karo nusikaltėlių persekiojimo kampaniją Amerikos spaudoje, dalis išeivių iš Vidurio ir Rytų Europos pajuto grėsmę būti neteisingsai apkaltinti. Pamažu įtampa didėjo tarp lietuvių, žydų ir OSI, kurią sustiprino XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje pasirodę tendencingi, abejotinos vertės, bet didelio populiarumo JAV sulaukę leidiniai. Vieną iš tokių, pavadintą „Tylūs kaimynai: nacių karo nusikaltėlių persekiojimas Amerikoje“⁵, parengė buvęs Specialiųjų tyrimų skyriaus direktorius Allanas Ryanas. Tai buvo klaidingais duomenimis grįstas apibendrinimų rinkinys, kuriuo siekta paaiškinti perkeltųjų asmenų (pabėgėlių) (angl. *displaced persons* – DP) istoriją bei apkaltinti lietuvius, latvius, estus ir ukrainiečius masiniu kolaboravimu su nacistiniu režimu. A. Ryano knyga pasižymėjo faktų trūkumu – pabėgėliai nuo stalinistinio režimo buvo vaizduojami kaip „savanoriškai“ emigravę į Vokietiją, kad padėtų naciams, o paskui puikiai gyvenę „malonioje“ DP stovyklos aplinkoje. Tyrimų, susijusių su įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimu, kokybė nepasikeitė ir 1988 m. išleidus Russo Bellanto knygą⁶. Joje buvo gausu klaidinančios informacijos. Pavyzdžiui, knygoje teigiama, kad JAV Respublikonų partijoje egzistavo „vietiniai fašistiniai tinklai“, kuriuose dominavo emigrantai iš Rytų Europos; kad JAV veikęs Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) buvo „fašistinis“; kad Amerikos lietuvių taryba (ALT) „propagavo“ savitą pagonybę ir ja grindė

³ All Information (Except Text) for H.R.12509 – An Act to amend the Immigration and Nationality Act to exclude from admission into, and to deport from, the United States all aliens who persecuted any person on the basis of race, religion, national origin, or political opinion, under the direction of the Nazi government of Germany, and for other purposes. 95th Congress (1977–1978). Prieiga per internetą: <<https://www.congress.gov/bill/95th-congress/house-bill/12509/all-info>>.

⁴ Nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio JAV vyriausybė inicijavo 137 teisminius procesus iš maždaug 10 000, kuriais siekė išsiųsti iš šalies įtariamuosius nacistinius karo nusikaltėlius. Mažiausiai 67 buvo deportuoti, išduoti arba išvyko savo noru, o 28 mirė, kol buvo nagrinėjamos jų bylos. US has deported at least 67 suspected Nazi war criminals. *The Times of Israel* [interaktyvus]. 2018 08 21 [žiūrėta 2023 09 11]. Prieiga per internetą: <<https://www.timesofisrael.com/us-has-deported-at-least-67-suspected-nazi-war-criminals/>>.

⁵ RYAN, Allan. *Quiet Neighbors: Prosecuting Nazi War Criminals in America*. San Diego, 1984.

⁶ BELLANT, Russ. *Old Nazis, the new right and the Reagan administration: the role of domestic fascist networks in the Republican Party and their effect on U.S. cold war politics*. Cambridge, 1988.

„šovinistinius, rasistinius įsitikinimus“⁷; kad ALT nepasmerkė „Lietuvos žaliųjų vilkų“ organizacijos⁸, nors realybėje tokia net neegzistavo. Kita vertus, iki šiol nėra nuosekliai ištirta ir įvertinta Amerikos lietuvių reakcija į pradėtą įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimą. Tai būtų reikšminga tyrimo perspektyva, ypač todėl, kad pasitaiko atvejų, kai minėta R. Bellanto studija, stokojant kritiškumo, remiamasi šiuolaikiniuose akademiniuose darbuose kaip gerai dokumentuotu ir patikimu tyrimu, kuriame „išsamiai tirti kolaborantų politiniai keliai atvykus į Jungtines Amerikos Valstijas“⁹; kaip reprezentuojančia „beveik visą tiesą“ apie kolaborantų buvimo mastą Amerikoje¹⁰. Nėra abejonių, kad A. Ryanas ir R. Bellantas stokojo žinių apie išėivijos lietuvius ir jų organizacijas, o abiejų autorių leidiniai pasižymėjo gausybe faktinių klaidų, dezinformacija, niuansuoto vertinimo stoka. Kita vertus, jų poveikis viešosioms diskusijoms (tarp OSI, žydų ir emigrantų bendruomenių iš Vidurio ir Rytų Europos) buvo didelis, kaip įvardijo istorikas Saulius Sužiedėlis, „sprogstamojo pobūdžio“¹¹. Todėl straipsnyje, remiantis mokslinių tyrimų, archyvinių ir periodinių šaltinių analize, siekiama nustatyti 1) Amerikoje veikusių lietuvių ir žydų organizacijų požiūrį karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu; 2) kaip karo nusikaltėlių tema paveikė lietuvių ir žydų santykius Šaltojo karo metais.

Išėivijos lietuvių reakcija į karo nusikaltėlių persekiojimą

Lietuvių išėivijos Amerikoje pozicija dėl įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimo tyrinėta fragmentiškai. 1988 m. S. Sužiedėlio publikuotas straipsnis-atsiminimai¹², ko gero, laikytinas pirmuoju bandymu racionaliai (kritiškai) vertinti Amerikos tarnybų (Jungtinių Valstijų imigracijos ir įpilietinimo (angl. *Immigration and Naturalization Service* – INS) bei OSI) veiklą prieš įtariamuosius karo nusikaltėlius ir lietuvių išėivijos reakcijas. 1982–1987 m. S. Sužiedėlis dirbo OSI istoriku-tyrėju ir buvo vienintelis darbuotojas, kilęs iš Rytų Europos ir perkeltųjų asmenų (DP). Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę lietuvių išėivijos požiūris į karo nusikaltėlių persekiojimą

⁷ Ibid.

⁸ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinėraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 11.

⁹ DAVIS, Jeffrey. *The Art of Not Seeing: The Immigration and Naturalization Service's Failed Search for Nazi Collaborators in the United States, 1945–1979*. Masters Theses. University of Massachusetts Amherst, 2020, p. 11. Prieiga per internetą: <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1944&context=masters_theses_2>.

¹⁰ Ibid., p. 12.

¹¹ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinėraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 12.

¹² SUŽIEDĖLIS, Saulius. OSI, amerikiečių visuomenė ir išėivijos reakcija. *Akiračiai*, 1988, Nr. 3, p. 8–11.

Amerikoje tyrinėtas Alfonso Eidinto¹³, Gintarės Malinauskaitės¹⁴, Andriejaus Stoliarovo¹⁵ bei Sigitos Žemaitytės¹⁶ darbuose. Tačiau juose stokota Amerikos lietuvių ir žydų organizacijų požiūrio į įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimą lyginamosios perspektyvos; nebandyta nustatyti, ar būta lietuvių ir žydų bandymų bendradarbiauti, siekiant iširti INS ir OSI inicijuotas bylas. Be to, minėtuose tyrimuose nebuvo išvengta netikslumų. Pavyzdžiui, A. Stoliarovas teigė, kad „visai nepagrįstai į OSI veiklą ir viešosios informacijos pateikimą reagavo JAV lietuvių – Rasa Razgaitienė“¹⁷ (1982–1990 m. organizacijos „Amerikiečiai už teisingą teismą“ (angl. *Americans for Due Process* – ADP) vadovė). Vis dėlto R. Razgaitienė neklydo tvirtindama, kad Amerikos žiniasklaidoje neretai nebuvo atsižvelgiama į galimybę, kad sovietinis režimas galėjo teikti kupiūruotą informaciją apie karo nusikaltėlius Specialiųjų tyrimų skyriui; neretai spaudoje OSI akcentuodavo įtariamųjų tautybę, kas suponuodavo neigiamą įvaizdį apie visą išeivių bendruomenę.

Įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimas JAV sukėlė daugiausia priešiškas nuostatas lietuvių išeivijos sluoksniuose. Tai lėmė keli esminiai faktoriai. Pirmiausia, didėjant visuomenės susidomėjimui įtariamųjų paieška, 1977 m. Amerikos imigracijos ir įpiliatinimo tarnybos įsteigtas Specialiųjų bylų skyrius (angl. *Special Litigations Unit* – SLU) ir 1979 m. Teisingumo departamente įsteigtas OSI nepasizymėjo atsakingu darbu. Nepasitikėjimą išeivijos sluoksniuose kurstė tai, kad, viena vertus, minėtų įstaigų pareigūnai skelbė, jog jų tikslas – persekioti „asmenis, o ne grupes“, bet paskui skelbė abejotinus apibendrinimus apie Baltijos šalių gyventojus ir ukrainiečius, dalyvavusius karo nusikaltimuose¹⁸. A. Ryano knygos pasirodymas atskleidė (išryškino) vieno iš pagrindinių Specialiųjų tyrimų skyriaus pareigūnų tendencingumą bei Vidurio Rytų Europos istorinės situacijos neišmanymą¹⁹. Jau pats pirmasis knygos skyrius „Perkeltieji asmenys: jūs šioje stovykloje turite viską, išskyrus Hitlerį“ (angl. „*Displaced Persons: You’ve Got Everything in This Camp Except Hitler*“) sukėlė nemenką išeivių bendruomenių pasipiktinimą. Darytina prielaida, kad A. Ryano pagrindinis interesas buvo ne sąžiningai iširti įvykdytus nusikaltimus, bet sensacijų paieška. Panaši

¹³ EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuviai, žydai ir holokaustas*. Vilnius, 2002, p. 338–352.

¹⁴ MALINAUSKAITĖ, Gintarė. Soviet (in)justice goes abroad: the 1964 Klaipėda war crimes trials and media warfare in the USA. In *Making Justice Visible. War Crimes Trials, Media and Memory after World War II* (Einzerveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 45). Ed. by Ruth Leiserowitz, Gintarė Malinauskaitė, Hektoras Vitkus. Wiesbaden, 2022, p. 95–127.

¹⁵ STOLIAROVAS, Andriejus. *Lietuvių dalyvavimo holokauste vertinimas egzilio galvojimuose*. Lietuvių išeivijos institutas, p. 8. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/wp-content/uploads/Intelektualine_lietuviu_egzilio_istorija/2007_A_Stoliarovas.pdf>.

¹⁶ ŽEMAITYTĖ, Sigita. (Ne)atverstas puslapis JAV lietuvių istorijoje: OSI veikla, jos kritika ir poveikis lietuvių bendruomenei (XX a. devintąjį dešimtmetį). *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2021, Nr. 2, p. 74–81.

¹⁷ STOLIAROVAS, Andriejus. Op. cit., p. 8.

¹⁸ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinėraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 14.

¹⁹ SUŽIEDĖLIS, Saulius. OSI, amerikiečių visuomenė ir išeivijos reakcija. *Akiračiai*, 1988, Nr. 3, p. 8–9.

retorika atsispindėjo OSI vadovo Nealo Shero retorikoje. Kalbėdamas apie emigrantų bendruomenių JAV priešišumą dėl jų nariams iškeltų bylų jis pažymėjo:

*Įtariu, kad žmonėms nepatinka faktas, jog ant daugelio šių kolaborantų [išskirta mano – J. S.] rankų yra kraujo*²⁰.

Lietuvių išeivijos gretose sklandė abejonės dėl Specialiųjų tyrimų skyriaus kompetencijos, kurias sustiprino pasklidusi informacija, kad prie kaltinimų sufabrikavimo ir nutekinimo buvo prisidėjusios sovietinio režimo saugumo struktūros (KGB). Maždaug nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios sovietinis režimas Lietuvoje aktyviai pradėjo viešą teisminių procesų kampaniją prieš įtariamuosius karo nusikaltėlius, gyvenusius Amerikoje²¹. Įtariamųjų karo nusikaltimais persekiojimas išeivijoje tapo viena iš populiariausių sovietų dezinformacijos kampanijos temų Šaltojo karo metais²², todėl Amerikos lietuviams būta pagrindo nerimauti dėl KGB galimų bandymų juos sukompromituoti. Neretai OSI kaltinimai būdavo pagrįsti KGB atsiųstomis dokumentų kopijomis, o ne originalais. Specialiųjų tyrimų skyrius gaudavo informacijos ir dokumentus apie karo nusikaltėlius iš SSRS užsienio reikalų ministerijos, Generalinės prokuratūros. KGB dalyvaudavo iš JAV atvykusių teisininkų vykdomose sovietų parinktų liudininkų apklausose, taip netiesiogiai darydami jiems spaudimą. Pagrindinį darbą renkant medžiagą apie įtariamuosius atliko KGB, bet ši įstaiga stengėsi neviešinti savo vaidmens karo nusikaltėlių persekiojimo procesuose JAV. Pavyzdžiui, 1974 m. JAV Kongreso narė Elizabeth Holtzman, ko gero, remdamasi sovietų pateikta informacija (pvz., anglų kalba išleistu dokumentų rinkiniu „Dokumentai kaltina“²³), spaudoje pareiškė kaltinimus Lietuvos laikinosios vyriausybės ministrui pirmininkui Juozui Ambrazevičiui:

*Juozas Ambrazevičius yra vienas svarbiausių JAV gyvenančių karo nusikaltėlių iš Lietuvos. [...] Ambrazevičius okupacijos metais buvo kolaborantų lyderis. Tarnaudamas hitlerininkams jis pasirašė visus antižydiškus dekretus. [...] Jis yra žinomas Niujorko lietuvių emigrantų lyderis*²⁴.

Nemaža lietuvių išeivijos dalis, jausdama pagrįstą nerimą būti neteisingai apkaltinta, reiškė nepasitikėjimą Amerikos teisine sistema ir aktyviai išitraukė į OSI kritiką dėl galimų ryšių su KGB. Tačiau N. Sheras, reaguodamas į pagrindinį išeivijos

²⁰ FREEMAN, Kevin. WJC Charges Emigre Groups Are Thwarting OSI Activities. *Palm Beach Jewish World*, 1985 m. balandžio 12–18 d.

²¹ STONČIUS, Justas. Allusions to the Holocaust: The construction of Soviet Lithuanian documentary films about war crimes trials. In *Making Justice Visible. War Crimes Trials, Media and Memory after World War II* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 45). Ed. by Ruth LEISEROWITZ, Gintarė MALINAUSKAITĖ, Hektoras VITKUS. Wiesbaden, 2022, p. 197–215.

²² DAPKUTĖ, Daiva. Propagandinis karas išeivijos spaudoje sovietmečiu. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2016, Nr. 2, p. 92.

²³ *Documents accuse*. Ed. by Eusiejus Rozauskas. Vilnius, 1970.

²⁴ *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla žydų klausimu.

organizacijų kaltinimą dėl to, kad neteisinga OSI tyrėjams naudotis Sovietų Sąjungos parūpintais dokumentais, pareiškė:

Organizacijos ir individai užplūdo visus Kongreso narius, Baltuosius rūmus, Vals-tybės departamentą, Generalinę prokuratūrą ir žiniasklaidą. [...] Juokinga sakyti, kad mus apgaudinėja KGB. Tai tik dūmų uždanga, kuria siekiama nuslėpti faktą, kad šie žmonės dalyvavo darant siaubingiausias nusikaltimus. Jei norime nagrinėti šias bylas, turime eiti ten, kur yra įrodymų²⁵.

N. Sheras buvo įsitikinęs savo vadovaujamos įstaigos teisumu, neabejojo sovietų pateiktais dokumentais, nes šiuos, anot jo, tyrė kompetentingi OSI mokslininkai; be to, OSI kaltintojai ir įtariamųjų advokatai vykdavo į Sovietų Sąjungą išklausti liudininkų parodymus, o sovietų prokurorai „iš anksto nežinojo“, kokius klausimus užduos abi pusės²⁶. Panašu, kad N. Sherui buvo nesuprantama, jog sovietinio režimo nustatyti liudininkai galėjo būti „apdirbti“ ir apklausų metu laikytis KGB suformuoto naratyvo. Tačiau OSI, stokodama atsakomybės, vis vien viešino kaltinimus įtariamiesiems karo nusikaltimais ir neretai išskirtinai prieš asmenis, kilusius iš Vidurio ir Rytų Europos. Tokio pobūdžio OSI pranešimuose teigta, kad nemaža jų dalis po karo imigravo į JAV, gyveno čia nelegaliai, juos dangstė išeivių bendruomenės ir ragino valdžią imtis veiksmų. Nors iš pradžių lietuvių išeivijos organizacijos buvo linkusios kontaktuoti su Specialiųjų tyrimų skyriumi²⁷, tendencingi (dažnai nepagrįsti) kaltinimai tai nutraukė.

Antroji priežastis, kuri sietina su lietuvių išeivijos priešišku įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimui, yra Amerikos žiniasklaidos polinkis skleisti nepatikrintą informaciją. 7-ojo dešimtmečio pradžioje išleistoje žurnalisto Ch. Alleno brošiūroje, remiantis sovietine propaganda, buvo pareikšti kaltinimai kolaboravimu su nacistiniu režimu J. Ambrazevičiui, tuo metu jau mirusiam signatarui, istorikui Mykolui Biržiškai ir vyskupui Vincentui Brizgiui. Pareikštiems kaltinimams nebuvo pateikta svarių įrodymų, bet panašu, kad pastaraisiais siekta kurstyti sensacijas ir „klijuoti karo nusikaltėlių etiketes“ emigrantų bendruomenėms JAV. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje žiniasklaidoje pradėtas vis dažniau formuoti priešiškas emigrantų bendruomenių Amerikoje įvaizdis, kuris, manyta, slėpė įtariamuosius karo nusikaltimais. Pavyzdžiui, viename iš tokio pobūdžio straipsnių, išspausdintų laikraštyje „The Chicago Sun-Times“, buvo pateiktas vadinamojo nacių medžiotojo Simono Wiesenthalio komentaras:

Tūkstančiai [išskirta mano – J. S.] latvių, lietuvių, estų ir ukrainiečių, atvykusių į Jungtines Valstijas po Antrojo pasaulinio karo, yra nacių karo nusikaltėliai [...]. [...] kai kurie Baltijos šalių ir Ukrainos, dabar priklausančių Sovietų Sąjungai, piliečiai

²⁵ Nazi-Hunters Cite Bid to Stop Them. *The News Day*, 1985 04 08.

²⁶ Ibid.

²⁷ SUŽIEDĖLIS, Saulius. OSI, amerikiečių visuomenė ir išeivijos reakcija. *Akiračiai*, 1988, Nr. 3, p. 8.

atvyko į Jungtines Valstijas, teigdami, kad tapo karo ir persekiojimo aukomis. Iš tikrųjų **daugelis jų** [išskirta mano – J. S.] buvo nacių kolaborantai [...]”²⁸.

JAV laikraščių pirmuosiuose puslapiuose bylos prieš įtariamuosius karo nusikaltimais buvo aprašinėjamos su provokuojančiomis antraštėmis. Dažnai buvo pabrėžiama įtariamųjų tautybė, kartu netiesiogiai buvo kaltinama ir visa emigrantų bendruomenė. Amerikos spaudoje buvo linkstama reikšti palaikymą, o ne abejones dėl OSI kompetencijos vykdyti veiklą.

Pamažu karo nusikaltėlių paieškos tapo viena opiausių problemų tarp Amerikos lietuvių. Nepaisant išeivijos bendruomenėse įsivyravusio priešiško, lietuvių pagrindinėse organizacijose Jungtinėse Valstijose buvo suvokta, kad „normalūs“ santykiai su OSI ir žydų organizacijomis yra svarbus veiksnys Lietuvos laisvės idėjai palaikyti. Dėl to reakcija į įtariamųjų karo nusikaltimais persekiojimą turėjo būti ne impulsyvi, o apsvastyta. Tai pirmiausia pastebima JAV lietuvių bendruomenės (JAV LB) retorikoje. Minėta organizacija ganėtinai racionaliai reaguodavo į dažnai nepagrįstus viešai skelbiamus kaltinimus Amerikos lietuviams. Intensyvėjant karo nusikaltėlių persekiojimo kampanijai, 1976 m. JAV LB krašto valdyba parengė raštą dėl savo veiksmų lietuvių ir žydų santykių atžvilgiu. Jame buvo išreikšta atjauta žydams, kurie prarado „šešis milijonus savo vaikų nacių siautėjimo metais“ ir supratimas dėl „išlikusiųjų noro kaltininkus matyti nubaustus“. Tačiau taip pat išreiškė nerimą dėl karo nusikaltėlių ieškojimo metodų, kurie, anot JAV LB krašto valdybos, dažnai prasilenkė su demokratinėse šalyse priimtais teisiniais standartais. Subtiliai bandyta integruoti kritiką JAV Kongreso nariams, kurie ieškojo liudininkų prieš įtariamuosius karo nusikaltėlius Sovietų Sąjungoje: „Būdami politikai ir žinodami Sovietų Sąjungos norą diskredituoti pabėgėlius ir jos pagarbą teisės nuostatomis, jie turėtų gerai žinoti, kokią „dokumentaciją“ sovietai pristatys“²⁹. JAV LB rašte nebuvo bandyta agresyviai atremti apibendrintus lietuvių išeivijai priešiškus kaltinimus apibendrintais („visiems žydams“) kaltinimais. Buvo apsiribota nusivylimu, kad keliama neapykanta prieš visą lietuvių tautą „kelių žydų kilmės asmenų spaudoje [...] už kelioikos genocido veiksmuose dalyvavusių lietuvių nusižengimus“³⁰. Todėl, remdamasi 1949 m. pasirašyta Lietuvių charta³¹, JAV LB krašto valdyba ėmėsi konkrečių priemonių apginti kiekvieną neteisingai apkaltintą lietuvi, kartu ir lietuvių tautos vardą. Amerikos lietuvių bendruomenė ketino nukreipti veiklą į tris pagrindines sritis: 1) *Teisinės pagalbos suteikimą*. JAV LB tarybos prezidiumo narys Algirdas Širvaitis,

²⁸ RUTHERFORD, Kay. Nazi-hunter’s hopes are raised. *The Chicago Sun-Times*, 1979 05 07, p. 7.

²⁹ JAV LB krašto valdyba. JAV LB imasi žygių apginti lietuvių tautą, 1976 m. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais, l. 1.

³⁰ Ibid.

³¹ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto 1949 m. birželio 14 d. parengtas ir leidinyje „Pasaulio lietuvių bendruomenė“ (1949 m. Augsburgė) paskelbtas dokumentas, išreiškiantis lietuvių išeivijos tautinio solidarumo principus.

Klivlende dirbęs advokatu, sutiko teisės srityje padėti kiekvienam neteisingai apkaltintam lietuviui. 2) *Leidinio apie lietuvių ir žydų santykius anglų kalba parengimą*. Buvo susirūpinta, kad lietuvių išeivija per daugybę metų neišleido dokumentuotos studijos, kuri anglakalbei visuomenei atskleistų lietuvių ir žydų santykius tarpukariu ir nacistinio režimo inspiruotą genocidinę politiką Lietuvoje³². 3) *Amerikos valdžios įstaigų lankymą*. JAV LB krašto valdyba ragino narius daryti spaudimą kongresmenams ir kitiems pareigūnams, kad karo nusikaltėlių persekiojimas Amerikoje būtų vykdomas atsakingai (pirmiausia būtų tinkamai ištirtas ir įvertintas dokumentų bei liudininkų patikimumas). Taip tikėtasi išvengti „išpūsto sensacingumo“ spaudoje ir nepagrįstų kaltinimų keliamo sielvarto bei finansinių nuostolių³³.

Tuometinis JAV LB visuomeninių reikalų tarybos pirmininkas Algimantas Gečys pasižymėjo iniciatyvumu ginant įtariamuosius išeivijos lietuvius. Jis ėmėsi skubių priemonių, kad būtų apgintas J. Ambrazevičius ir Lietuvos laikinosios vyriausybės įvaizdis. Galiausiai A. Gečys, gavęs Imigracijos ir įpilietinimo tarnybos rašto apie atliktą tyrimą kopiją, pranešime spaudai akcentavo, kad 1974 m. Kongreso narės E. Holtzman iškelti kaltinimai Laikinosios vyriausybės nariams (J. Ambrazevičiui ir J. Šlepečiiui) paneigti. Abu šie asmenys Jungtinių Valstijų teisingumo departamente veikiančios Imigracijos ir įpilietinimo tarnybos nustatyti nekaltais dėl antisemitinės ar pronacistinės veiklos. Jie buvo išbraukti iš Amerikoje gyvenusių tariamų nacių karo nusikaltėlių sąrašo. Toks sprendimas buvo pagrįstas tuo, kad nebuvo rasta įrodymų, patvirtinančių kaltinimus.

1981 m. į A. Gečį pagalbos kreipėsi buvęs Kauno burmistras Kazys Palčiauskas, kai įkūrus OSI buvo apkaltintas kolaboravimu su nacistiniu režimu. Jam grėsė netekti Amerikos pilietybės už tai, kad nuslėpė savo biografijos duomenis apie tarnavimą nacių režimui kaip Kauno miesto burmistras ir dokumentų dėl geto steigimo pasirašymą. K. Palčiauskas prašė A. Gečio suorganizuoti grupę kompetentingų asmenų, kurie paruoštų liudijimus apie 1941 m. Birželio sukilimo tikslą (Lietuvos suverenumo atstatymą), Lietuvos laikinosios vyriausybės antikomunistinį ir antinacinį nusistatymą, Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) bei visos sukilėlių masės patriotiškumą³⁴. Taip K. Palčiauskas tikėjosi atremti sovietų kaltinimus, kad sukilėliai buvę nacių penktoji kolona. A. Gečys taip pat ėmėsi konsultuotis su JAV advokatu Alexanderiu Epsteinu dėl K. Palčiauskui pareikštų kaltinimų³⁵.

Iš JAV LB aplinkos aktyvia veikla, ginant įtariamuosius išeivijos lietuvius, išsiskyrė visuomeninių reikalų tarybos vicepirmininkė politiniams reikalams Aušra Zerr. Ji stebėjo OSI veiklą ir palaikė ryšius su kitų Vidurio ir Rytų Europos išeivijos

³² JAV LB krašto valdyba. JAV LB imasi žygių apginti lietuvių tautą, l. 2.

³³ Ibid., l. 3.

³⁴ K. Palčiausko laiškas A. Gečiui. *Lietuvių išeivijos institutas*, f. 6, ap. 1-8, b. 4902, l. 14.

³⁵ Lithuanian-American Community of the USA. National Executive Committee, 1981 m. rugpjūčio 28 d. *Lietuvių išeivijos institutas*, f. 6, ap. 1-7, b. 138.

organizacijų atstovais, besirūpinusiais savo tautiečiais³⁶. 1982 m. sausio 13 d. A. Zerr pasiuntė Jungtinių Valstijų teisingumo departamentui raštą, kuriame trumpai paaiškino, kaip sovietai falsifikavo dokumentus ir „apdirbinėjo“ liudininkus; kokias veiklos galimybes turėjo Lietuvos laikinoji vyriausybė ir jos santykius su nacistiniu režimu; lietuvių ir žydų santykių raidą nuo seniausių laikų³⁷. Svarbu atkreipti dėmesį, kad A. Zerr neįsitraukė į Amerikos žydų organizacijų kritiką, laikėsi nuo to nuošaliau.

Praėjus kiek laiko po Specialiųjų tyrimų skyriaus įsteigimo, JAV LB sluoksniuose suvokta, kad be didesnio visos išėivijos išitraukimo vargiai bus įmanoma pasiekti pokyčių dėl įtariamųjų karo nusikaltimais nustatymo metodikos. Teigiamų rezultatų tikėtasi sulaukti tik tada, kai Kongreso nariai supras, kad šiuo klausimu susirūpinę dauguma išėivijos lietuvių, o ne keli JAV LB nariai. Todėl 1985 m. rugpjūčio mėn. A. Zerr kreipdamasi į JAV LB apygardų ir apylinkių valdybas, tarybos narius, ragino juos prisidėti prie vedamos akcijos, t. y. rašyti laiškus, inicijuoti susitikimus su jų gyvenamos valstijos senatoriais ir kongresmenais, kad šie imtųsi įvertinti OSI veiklą bei užtikrinti, kad nebūtų padaryta žala apkaltintų pilietinėms teisėms ir Amerikos teisei sistemai, Lietuvos okupacijos nepripažinimo politikai³⁸. Lietuvių išėivijoje būta nuostatų, kad Specialiųjų tyrimų skyriaus pareigūnai ir jo šalininkai nemenkai paveikė savo naudai dalį JAV Kongreso narių.

Stiprėjant susirūpinimui dėl vis plačiau viešinamų kaltinimų karo nusikaltimais, lietuvių išėivijoje atsirado iniciatyvų veikti vieningai – tarporganizaciniu lygmeniu. 1983 m. pagrindinės Amerikos lietuvių organizacijos (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, Amerikos lietuvių taryba ir JAV lietuvių bendruomenė) sudarė specialų Lietuvių teisėms ginti komitetą, kurio pirmininku tapo Viktoras Stankus³⁹. Šis komitetas veikė kaip fondas, skirtas paremti apkaltintųjų asmenų gynybą prieš OSI, ir informacijos telkimo centras, į kurį kiekvienas apkaltintasis galėjo kreiptis pagalbos⁴⁰. Lietuvių teisėms ginti komiteto veikla buvo orientuota į komunikaciją su JAV prezidentūra, Kongresu, Teisingumo bei Valstybės departamentais, siekiant: 1) Jungtinių

³⁶ Algimanto Gečio (Lietuvių bendruomenės krašto valdyba) laiškas, 1981 m. sausio 31 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

³⁷ Vytauto Vaitiekūno pranešimas VLIK tarybos posėdžiui „War Criminals“ klausimu, 1974 m. rugpjūčio 10 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais, l. 2.

³⁸ Aušros Zerr kreipimasis į JAV LB Apygardų ir apylinkių valdybas, JAV LB Tarybos narius. *Lithuanian-American Community of the USA. National Executive Committee Public Affairs Council*, 1985 m. rugpjūčio 4 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais.

³⁹ VLIK'o, Lietuvių bendruomenės ir ALT'o atsišaukimas, 1983 m. sausio mėn. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

⁴⁰ Reikia ginti lietuvių teises. Mintys ir informacija atsišaukimui. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

Valstijų imigracijos-natūralizacijos įstatymą papildyti prisiekusiųjų teismo (angl. *trial by jury*) įvedimu, kuriame kaltinamieji būtų teisiami; 2) kad kaltinamiesiems būtų suteikiama teisė į nemokamą gynybą; 3) kad liudininkams būtų taikoma kryžminė apklausa (angl. *cross examination*); 4) kad netekę Amerikos pilietybės emigrantai iš Baltijos šalių nebūtų deportuojami nei į Sovietų Sąjungą, nei į jos satelitinę valstybę; 5) kad bylų nagrinėjimo procesas nepažeistų Baltijos šalių okupacijos nepripažinimo politikos⁴¹. Šie komiteto tikslai iš esmės atspindėjo ir 1983 m. pagrindinių lietuvių išėivijos organizacijų pasirašytame bendrame atsišaukime į Amerikos lietuvius. Atsišaukime formuota nuostata, kad sovietinis režimas siekė: 1) sukompromituoti imigrantus ir jų antikomunistinę veiklą dėl Baltijos valstybių okupacijos; 2) JAV teismų pagalba suklastoti Antrojo pasaulinio karo istoriją, nuslėpti sovietų padarytus nusikaltimus. VLIK, JAV LB ir ALT pasirašytame atsišaukime taip pat laikytasi bendros pozicijos, kad praėjus daugiau negu 40 metų po nacistinės okupacijos metais įvykdytų žydų žudynių nebebuvo galimybės apkaltintiems rasti objektyvių liudininkų, nes dauguma jau buvo mirę arba sunkiai sirgo, o sovietų okupuotoje Lietuvoje dar esantieji liudijo tai, ką jiems nurodė KGB. Atsišaukime buvo prašoma visus išėivijos lietuvius šią bendrą akciją paremti lėšomis ir visais kitais galimais būdais⁴². Laikytasi pozicijos, kad minėtieji prašymai dėl Imigracijos-natūralizacijos įstatymo papildymo bus patenkinti tuo atveju, jei bus daromas didelis spaudimas JAV valdžios institucijoms. Šiuo tikslu buvo suplanuotas laiškų rašymo vėjus 1985 m. sausio 15–31 d.⁴³ Laiškus VLIK, ALT ir JAV LB vardu ketinta įteikti JAV prezidentui, Valstybės ir Teisingumo departamentų sekretoriams bei visiems Kongreso nariams. Estų ir latvių išėivijos organizacijos taip pat ketino siųsti panašius prašymus. Į laiškų rašymą raginta įsitraukti Lietuvos Vyčių kuopas, susivienijimus, ALT skyrius, JAV LB apylinkes, Ateitininkus, „Neo-Lithuania“ korporaciją, skautus ir kt.:

Juk tai mūsų visų tautinė ir pilietinė pareiga padėti skriaudžiamiems broliams ir gelbėti tautą nuo Sovietų kėsimosi išniekinti jos istoriją⁴⁴.

Buvo propaguojama nuostata, kad JAV teismuose teisiamas ne tik konkretus asmuo, bet ir Lietuvos istorija.

Lietuvių išėivijos organizacijų pasisakymuose atspindėjo lietuvių tautos garbės gynimo, kovotojų prieš Baltijos šalių okupaciją, sovietinį režimą įvaizdžiai. Iš esmės dominavo nuostatos, kad įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimo metu daugiausia nukentėdavo visai nekalti žmonės. JAV žiniasklaidoje viešinti kaltinimai išėivijos

⁴¹ Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1985 m. vasario 20 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais, p. 2.

⁴² Pasirašė VLIK pirmininkas Kazys Bobelis, JAV LB Krašto valdybos pirmininkas Antanas Butkus, ALT pirmininkas Kazys Šidlauskas. VLIK'o, Lietuvių bendruomenės ir ALT'o atsišaukimas, 1983 m. sausio mėn.

⁴³ Atsišaukimas. Brangios sesės ir broliai lietuviai, 1984 m. gruodžio 8 d. *Lietuvių išėivijos institutas*, f. 6, ap. 1-8, b. 4902, l. 128.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 129.

bendruomenėms dėl įtariamųjų dangstymo buvo atmetami kaip nepagrįsti. OSI ryšiai su KGB buvo siejami su sovietinio režimo tikslu sunaikinti politiškai aktyvias pokario Vidurio ir Rytų Europos pabėgėlių ir jų palikuonių bendruomenes. Tačiau tik minimaliai buvo užsimenama apie karo nusikaltėlių nustatymo ir nuteisimo svarbą. Bent jau pagrindinės lietuvių išėivijos organizacijos susitelkė į aiškinimus, kad jų tikslas buvo paskatinti Kongresą ištirti OSI tyrimų metodus, jų patikimumą praktiškai. Jie teigė, kad OSI pažeidė įtariamųjų teises į teisingą teisminį procesą ir daugiausia dėl to, kad įrodymai buvo renkami Sovietų Sąjungoje.

Pagrindinių lietuvių išėivijos organizacijų pozicija įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu iš esmės buvo gana nuosaiki. Didesniu aktyvumu ir radikalumu pasižymėjo organizacija „Amerikiečiai už teisingą teismą“ (ADP) ir pavienių JAV lietuvių retorika spaudoje. ADP, skirtingai nei kitos išėivijoje veikusios lietuviškos organizacijos, išsiskyrė gerokai agresyvesne (gynybine) retorika. Ši organizacija rinko duomenis apie OSI veiklą ir viešino Amerikos žiniasklaidai bei valdžios institucijoms. R. Razgaitienės koordinuojama ADP suvienijo Amerikos piliečius, kuriems įtarimus pareiškė OSI pareigūnai. ADP veiklą aktyviai palaikė lietuvių išėivijos advokatas Povilas Žumbakis. Jis ADP laikė efektyviausia organizacija, kuri priešinosi „OSI–KGB komandai“⁴⁵. P. Žumbakis priklausė tai Amerikos lietuvių daliai, kuri laikėsi nuostatos, kad pagrindinės išėivijos organizacijos menkai stengėsi padėti įtariamiesiems, todėl jis dėjo pastangas atskleisti OSI ir KGB bendradarbiavimą, kaip pirmiausia kompromituojantį JAV konstituciją. P. Žumbakio ir R. Razgaitienės veikloje atsispindėjo nuostata, kad OSI vykdytos karo nusikaltėlių paieškos buvo beprasmės; nebuvo patikimų kaltinimų įrodymų etc. Nors ADP veikloje vyravo tie patys reikalavimai, kokie ir JAV LB, ALT bei VLIK (sustabdyti OSI ir KGB „bendradarbiavimą“; įtariamiesiems užtikrinti visas JAV konstitucines teises; nuteistųjų neperduoti Sovietų Sąjungai), juose būta žymiai daugiau manipuliatyvios kritikos OSI atžvilgiu.

Tuo tarpu pavienių lietuvių kaltinimai OSI atžvilgiu buvo griežtesni, neretai susiję su lietuvių ir žydų santykiais. Pirmiausia lietuviškuose laikraščiuose atkartoti organizaciniu lygmeniu dominavę teiginiai dėl karo nusikaltėlių persekiojimo: kad praėjus daug metų visos šios įtariamųjų paieškos yra nereikalingos (netikslingos)⁴⁶, nes nebėra gyvų lietuvių kilmės karo nusikaltėlių JAV⁴⁷; nuogaustauta, kad Specialiųjų tyrimų skyrius, priimdamas sovietų parūpintus dokumentus, nepaisė Amerikos priimtos Baltijos šalių okupacijos nepripažinimo politikos⁴⁸. Skirtingai nei išėivijos organizaciniu lygmeniu, lietuviškoje spaudoje buvo išvystyta kaltinamoji (arba gynybinė) retorika žydų atžvilgiu, kuri neretai balansavo ties antisemitizmo ir sąmokslų teorijų riba. Išėivijos spaudoje JAV lietuvių gynybinėje retorikoje atgijo ir vis agresyviau taikyta vadinamoji „dviejų genocidų teorija“, kuri inspiruota dar Antrojo pasaulinio karo metais,

⁴⁵ RAZGAITIENĖ, Rasa. Malonus OSI direktoriau... *Draugas*, Nr. 56, 1984 03 20, p. 3.

⁴⁶ V. Rmš. Kerštas ir teroras ardo pasaulio tvarką. *Draugas*, Nr. 149, 1979 06 27, p. 3.

⁴⁷ DELTUVIS, J. Geriau aiškintis, negu muštis. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 48, 1981 11 26, p. 3.

⁴⁸ Klastingi medžiotojai šaudo į mus. *Draugas*, Nr. 151, 1982 07 22, p. 3.

o išplėtotą konservatyviuose išeivijos sluoksniuose⁴⁹. Šios „teorijos“ esmė, kad sovietinės okupacijos metais „žydų neloyalumas“ Lietuvai paskatino dalį lietuvių dalyvauti Holokauste. Išeivijos spaudoje žydai kaltinti Lietuvos išdavyste, todėl vietos gyventojų (lietuvių) dalyvavimas žydų žudynėse apibūdinamas kaip keršo priemonė („žydai patys nusikalto prieš lietuvius“). „Dviejų genocidų teorija“ buvo „persidengusi“ su „žydo komunisto“ įvaizdžiu. Spaudoje žydai kaltinti kolaboravimu vykdant represijas sovietinės okupacijos metais Lietuvoje: „Prieš mus išėjo gerai paruošti medžiotojai su gerai prilakintais šunimis. Prasidėjo medžioklės sezonas, o jos taikiniu gali būti dažnas lietuvis. Tie patys „tautiečiai“, kurie lietuvius kankino NKVD brigadose, dabar kiek kita forma puola mus“⁵⁰. Egzistavo ir konspiracinės teorijos būdingų versijų, kad Amerikos žydų prašomas JAV Senatas įsteigė Specialiųjų tyrimų skyrių, kuris turėjo nustatyti ir deportuoti žydų žudynėse Antrojo pasaulinio karo metais dalyvavusius asmenis; kad Amerikoje veikė kelios įtakingos žydų organizacijos, kurios nebuvo suinteresuotos atskleisti OSI ir KGB kolaboravimo bei formavo priešiškas nuostatas išeivių bendruomenių atžvilgiu; kad šios žydų organizacijos nenorėjo atskleisti Amerikos visuomenei, jog OSI priklauso KGB įtakos sferai⁵¹. Lietuvių išeivijos spaudoje pasirodė straipsnių, kurie ne tiek konkrečiai teisingai kaltinamusius, kiek puolė žydus, teigiant, neva jie dar blogesni: pasigirsta kaltinimų, kad žydai šmeižė lietuvius ir verčiau karo nusikaltėlių pasidairytų tarp savų, kurie bendradarbiavo su naciais ir ypač daug padėjo sovietams represuojant lietuvius⁵². Tarp išeivijos lietuvių taip pat ryškėjo nuostatos, kad sovietų ir Izraelio agentai juos laiko „žydų naikintojais“, todėl veikė priešiška⁵³; kad Izraelio politika karo nusikaltėlių paieškų atveju mažai kuo skiriasi nuo Sovietų Rusijos⁵⁴; JAV teisinės institucijos nusileidžia sovietų ir Izraelio agentų spaudimui⁵⁵; būta versijų, kad visi įkalčiai prieš įtariamuosius lietuvius karo nusikaltimais buvo „žydų ir KGB melas“: „Už milijonus galima ir papirkti, ir nupirkti, ir išpirkti“⁵⁶. Lietuviškoje išeivijos spaudoje vyravo naratyvas, kad lietuvių ir žydų santykiai buvo visada geri, o už žydų žudynes taip pat atsakingas sovietinis režimas – „jei Maskva nebūtų pirmoji puolusi į Hitlerio glėbį ir nebūtų užėmusi

⁴⁹ BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą: galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*. T. 1. Los Angeles, 1952, p. 33–50; *Lietuvių enciklopedija*. T. 35. Boston, 1966, p. 293–294; RAIŠUPIS MATAS [BŪTĖNAS VLADAS]. *Dabarties kankiniai: Lietuvos vyskupų, kunigų ir tikinčiųjų kryžiaus kelias pirmojoje ir antrojoje sovietų okupacijoje*. Chicago, 1972, p. 41–42; PRUNSKIS, Juozas. *Lithuanian's Jews and the Holocaust*. Chicago, 1979, p. 13; BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Chicago, 1985, p. 79.

⁵⁰ Klatingi medžiotojai šaudo į mus.

⁵¹ ŽUMBAKIS, Povilas. Jei žydai žinotų: OSI-KGB bendradarbiavimas nėra žydų naudai. *Draugas*, Nr. 48, 1984 03 08, p. 3.

⁵² Kas suiminėjo, kankino, trėmė ir žudė lietuvius. *Draugas*, Nr. 286, 1976 12 06, p. 3; J. Pr. Lietuvos žydai: kolaborantų klausimą besvarstant. *Draugas*, Nr. 146, 1978 06 23, p. 3.

⁵³ Be Maskvos malonės: lietuvių ir žydų santykių klausimu. *Draugas*, Nr. 126, 1978 05 31, p. 3.

⁵⁴ V. Rmš. Op cit., p. 3.

⁵⁵ Klatingi medžiotojai šaudo į mus.

⁵⁶ KEMEŽAITĖ, Birutė. Kaltė, atsakomybė ir žydai. Atsiliepiamas į dr. S. Sereikos mintis. *Tėviškės žiburiai*, 1983 10 20, p. 5.

Lietuvos, nebūtų buvę Lietuvos žydų tragedijos, kaip jos niekuomet nebuvo per ilgus šimtmečius, gyventus kartu su lietuviais Lietuvoje⁵⁷. Vienas iš VLIK organizatorių ir ilgametis narys Adolfas Damušis spaudoje aktyviai išitraukė į įtariamųjų išėivijos lietuvių gynybą. Jo retorika formavo nuostatą, kad nacistinis režimas sąmoningai klastojo (fabrikavo) įrodymus (faktus) apie žydų žudynes, kad ateityje galėtų suversti kaltę okupuotų šalių gyventojams⁵⁸; kad sovietinis režimas sąmoningai kurstė žydų neapykantą prieš lietuvius⁵⁹.

Tame karo nusikaltėlių persekiojimo informaciniame sraute išryškėjo absoliučios daugumos išėivijos lietuvių, kurie rašė „žydų klausimu“, polinkis apsiriboti lietuvių tautos nekaltumo įrodymais (lietuviai buvo įtraukti į žudynes; jei ir žudė lietuviai, tai darė „viena kita išgama“⁶⁰) ir visą kaltę primesti nacistinei Vokietijai, Sovietų Sąjungai ir patiems žydams. Tačiau svarbu atsižvelgti į tai, kad po karo Vakaruose įsivyravo tylos periodas, kai Holokausto tema nebuvo artikuliuojama nei moraliniame, nei akademiname lygmenyje. Holokaustas lietuvių išėivijoje Šaltojo karo metais buvo aprašomas ar juolab tyrinėtas tik fragmentiškai, vyravo smulki polemika, daugiausia telkta įrodinėjant lietuvių nekaltumą⁶¹. Iki pat 8-ojo dešimtmečio pabaigos lietuvių išėivijos JAV vadovaujančiuose sluoksniuose vyravo tylą. Nebuvo paskelbta nelietuvių kalba studijų lietuvių ir žydų santykių klausimu, taip pat (savi)križiškai analizuojanti žydų žudynes nacių okupacijos metais Lietuvoje. Lietuviškoje spaudoje paviešintas kiekvienas tekstas buvo nulemtas asmeninių patirčių ir emocijų. Dalies lietuvių dalyvavimo žydų žudynėse supratimas ir aiškinimas išėivijos tyrėjų dažniausiai buvo lydymas neigimu, moralinės atsakomybės stoka ir bandymais pateisinti. Išėivija ne tik iškreipė lietuvių kolaboravimo mastą, bet ir žydų žudynių priežastis, motyvus, visą kaltę suversdama nacistiniam režimui arba patiems žydams.

Amerikos žydų požiūris

Suintensyvėjus karo nusikaltėlių paieškai Amerikoje, Pasaulio žydų kongresas (angl. *World Jewish Congress* – WJC), Kovos su šmeižtu lyga (angl. *Anti-defamation league of B'nai B'rith* – ADL) ir Amerikos žydų komitetas (angl. *American Jewish Committee* – AJC) neliko nuošalyje. Šios organizacijos JAV spaudoje kaltino išėivių iš Vidurio ir Rytų Europos bendruomenes karo nusikaltėlių dangstymu. Tačiau įvertinus žydų organizacijų viešinamų nuostatų turinį ir jų tendencingumą, darytina prielaida, kad joms nemenką įtaką darė Amerikos žiniasklaida ir Specialiųjų tyrimų skyrius.

⁵⁷ GAILIUS, Juozas. Ko pageidautume iš Lietuvos žydų? *Tėviškės žiburiai*, Nr. 38, 1984 09 18, p. 3.

⁵⁸ A. Damušio juodraštis „Pirmasis „įtikinantis“ faktas“ apie lietuvių-žydų santykius. 1989 m. rugsėjo 22 d. *Lietuvių išėivijos institutas*, f. 8, ap. 1-1, b. 726, l. 1-7.

⁵⁹ A. Damušio juodraštis „Kurstymas žydų neapykantos“. *Lietuvių išėivijos institutas*, f. 8, ap. 1-1, b. 678, l. 1.

⁶⁰ Slepiaama žaizda negyja. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 35, 1983 09 01, p. 1; GAILIUS, Juozas. Op. cit.

⁶¹ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Įvadas. In Avraham Tory, *Kauno getas: diena po dienos*. Vilnius, 2000, p. XXXII.

Žydų organizacijų lyderiai laikė žurnalistą Ch. Allena, parengusį minėtąją klaidingos informacijos kupiną leidinį „Nacių karo nusikaltėliai tarp mūsų“, herojumi. Nors JAV spaudoje būta užuominų, kad *ne visi* emigrantai yra karo nusikaltėliai, tai likdavo antrame plane. Specialiųjų tyrimų skyrius gana ciniškai reaguodavo į išeivijos iš Vidurio ir Rytų Europos bendruomenių reikštą kritiką dėl įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimo, dėl ryšių su sovietiniu režimu. OSI viešai spaudoje jas kaltino antisemitizmu ir trukdymu vykdyti jai pavestas pareigas. Tai neliko nepastebėta Amerikos žydų organizacijų, kurios retorika supanašėjo su Specialiųjų tyrimų skyriaus. Pasaulio žydų kongreso, kurio centrinė būstinė veikė Niujorke, vieši pasisakymai tapo artimi OSI direktoriaus N. Shero kritikai emigrantų bendruomenių atžvilgiu. Pavyzdžiui, 1985 m. WJC vienoje iš savo veiklos ataskaitų kritikavo išeivijos organizacijų veiklą dėl karo nusikaltėlių persekiojimo, remdamasis OSI teisininko teiginiu:

*Jų [išeivijos iš Vidurio ir Rytų Europos – J. S.] pastangos yra mus uždaryti. Jie turi žmonių, kurie tik stebi mus ir puola. Jie yra labai aktyvūs ir kupini antisemitizmo*⁶².

WJC viceprezidentas Kalmanas Sultanikas pažymėjo, kad emigrantų grupės siekė sutrukdyti JAV Teisingumo departamento vykdytai nacistinių karo nusikaltėlių persekiojimo programai. Jis palaikė OSI ir dalies Amerikos žiniasklaidos formuotą naratyvą, kad išeivių grupės pasisakė už nacių karo nusikaltėlių amnestiją; emigrantų bendruomenių atstovai Vašingtone vykdė lobistinę veiklą ir privačiai susitikinėjo su Baltųjų rūmų padėjėjais bei aukščiausiais Nacionalinio saugumo tarybos, Valstybės departamento ir Teisingumo departamento pareigūnais⁶³. Specialiųjų tyrimų skyrius, ko gero, ne sąmoningai, bet iš neišmanymo kurstė Amerikos žydų neigiamas nuostatas lietuvių išeivijos atžvilgiu. Tai pastebima ir vėlesniais metais, kai 1988 m. rugpjūčio mėn. N. Sher Tarptautinei žydų teisininkų ir juristų asociacijai Tel Avive pranešė, jog po karo į Ameriką pabėgusio ir karo nusikaltimais apkaltinto esto Karlo Linno⁶⁴ ir kitų bylų tragedija yra ta, kad jaunoji amerikiečių karta, kilusi iš Baltijos ir Rytų Europos šalių, laiko juos didvyriais⁶⁵. Tikėtina, kad dalis išeivijos galėjo priimti cinišką nuostatą, jog įtariamieji karo nusikaltimais buvo kankiniai. Tačiau, kaip prisiminė S. Sužiedėlis, anuomet tarp keliolikos iš Baltijos šalių kilusių jaunuolių, su kuriais jam teko bendrauti, vargu ar sutiko bent vieną, kuris K. Linną laikytų didvyriu. Kita vertus, dauguma K. Linną laikė nekaltu, nes paprasčiausiai nepasitikėjo Specialiųjų

⁶² Nazi-Hunters Cite Bid to Stop Them.

⁶³ News from World Jewish Congress. WJC charges: émigré groups seek to thwart US Nazi prosecution program, 1985 m. kovo 29 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais, p. 29.

⁶⁴ 1987 m. K. Linnas buvo priverstinai deportuotas į Sovietų Sąjungą, kur po kelių mėnesių mirė Leningrado kalėjimo ligoninėje.

⁶⁵ *The Jerusalem Post*, 1988 08 20.

tyrimų skyriumi ir sovietų pateiktais įrodymais⁶⁶, o tai savaime galėjo suteikti pretekstą klaidingoms (apibendrintoms) interpretacijoms apie visą išeiviją.

Pasaulio žydų kongreso viešojoje retorikoje vyravo atsakingo ir solidaus Specialiųjų tyrimų skyriaus įvaizdis. Buvo neabejojama, kad SSRS pateikiamus dokumentus OSI pareigūnai atidžiai peržiūri, o OSI mokslininkai juos patikrina dėl autentiškumo. Viena vertus, WJC atkreipė dėmesį į pagrindinį išeivijos bendruomenės nerimą kėlusį faktą, kad Specialiųjų tyrimų skyrius naudojasi įrodymais, gautais iš liudytojų ir archyvų Sovietų Sąjungoje, tačiau kritiką dėl jų patikimumo vertino kaip nepagrįstą⁶⁷. WJC vykdančiojo direktoriaus Israelio Singerio pozicijoje iš esmės atsispindėjo nuostata, kad išeivių bendruomenės Jungtinėse Valstijose aktyviai įsitraukė į įtariamųjų karo nusikaltimais gynimą, nes baiminosi atskleisti karo metų tiesą, jog Holokaustas nebūtų įvykęs be vietinių kolaborantų nacių okupuotose šalyse:

*Teisingumo departamento vykdomas baudžiamasis persekiojimas atskleidžia Amerikos visuomenei istorinį faktą, kad Hitleris šešis milijonus žydų sunaikino ne vienas, o kolaboruojant lietuviams, latviams, ukrainiečiams, estams ir kitiems europiečiams*⁶⁸.

Tarp žydų organizacijų pastebima nuostata, kad išeivių bendruomenės vengė susikompromituoti prieš Amerikos visuomenę ir šiuo tikslu pasitelkė kraštutines priemones – antisemitizmą ir bandymą perrašyti Holokausto istoriją⁶⁹.

Svarbu pažymėti, kad išeivių iš Baltijos šalių spaudoje atsispindėjusi gynybinė retorika ir antisemitiniai pareiškimai iš tiesų galėjo patvirtinti kai kurių žydų organizacijų neigiamus įvaizdžius apie emigrantų bendruomenes iš Vidurio ir Rytų Europos. Kaip pabrėžė S. Sužiedėlis, Amerikos žydų lyderius, taip pat OSI pareigūnus ir pastarosios įstaigos šalininkus glumino išeivių bendruomenių polinkis kolektyviai reaguoti į kaltinimus vienam iš jų⁷⁰. Į įtariamųjų karo nusikaltimais gynimo procesą įsitraukusios išeivių bendruomenės laikytos kaip bandančios išsisukti nuo atsakomybės; manipuliuojančios OSI ir KGB ryšiais; bandančios pasinaudoti amerikiečių visuomenės priešišku komunistui, nukreipiant jį prieš įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimą Jungtinėse Valstijose⁷¹. WJC teigė, kad daugelyje emigrantų publikacijų buvo galima išvėlyti antisemitizmą, ir kaip vieną iš pavyzdžių nurodė lietuvių kalba leidžiamą savaitraštį „Darbininkas“. Pasaulio žydų kongreso pranešime buvo

⁶⁶ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinėraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 15.

⁶⁷ News from World Jewish Congress. WJC charges: émigré groups seek to thwart US Nazi prosecution program, p. 30.

⁶⁸ FREEMAN, Kevin. Op. cit.

⁶⁹ GROSS, Jane. B'nai B'rith Group Charges Obstruction of Anti-Nazi Moves. *The New York Times*, 1985 06 10.

⁷⁰ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinėraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 6.

⁷¹ ROSENBAUM, Dan. OSI official rebuts charges by L. I. Member of emigre group. *Jewish World*, 1985 04.

ciutuotas vienas iš pastarojo laikraščio numerių, kuriame rašyta, kad „žydai nužudė ne šešis, o septyniasdešimt milijonų nekaltų žmonių“, ir pasmerkė tai, ką vadino „žydu Eichmannais“⁷². WJC konsultantas ir buvęs JAV teisingumo departamento nacistinių karo nusikaltėlių persekiotojas Eli Rosenbaumas pažymėjo, kad išeivijos priešiška veikla OSI atžvilgiu ypač suintensyvėjo įkūrus Tony Mažeikos koaliciją Los Andžele⁷³. Ko gero, E. Rosenbaumas kalbėjo apie koaliciją „Uždrauskime sovietus“ (angl. *Ban the Soviets Coalition*), kurios vienas iš organizatorių buvo Antanas Mažeika. Pasaulinis žydų kongresas A. Mažeikos vardą siejo su vienais pagrindinių lobistų, siekusių sukompromituoti OSI veiklą prieš JAV valdžią. Be to, ypač WJC atstovams priešišką santykį lietuvių išeivijos atžvilgiu inspiravo pastarųjų laikraščiuose publikuoti raginimai neatsakyti į jokių klausimus OSI pareigūnams. Amerikos lietuvių savitraštyje „Darbininkas“ buvo publikuotas išsamus Lietuvių teisėms ginti komiteto aprašymas (patarimas), kad niekam nereikia „atsakinėti į bet kokius, net pačius paprasčiausius klausimus apie save ir kitus“ ar kaip nors kitaip bendradarbiauti su OSI⁷⁴. Kitas straipsnis, išspausdintas Amerikos lietuvių tautinės minties savitraštyje „Dirva“, karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu pasižymėjo didesniu radikalumu. 1982 m. liepos 29 d. šiame laikraštyje pranešta apie Liudo Kairio bylos nagrinėjimą, kurio pabaigoje lietuviai raginti vyti „tokius apklausinėtus iš savo namų“⁷⁵. Pasaulinio žydų kongreso priešiškumą sukėlė ir tas faktas, kad išeivijos aktyvistai buvo įsteigę įvairius gynybos fondus (pavyzdžiui, Lietuvių teisėms ginti komitetas Čikagoje ir Latvių tiesos fondas Niujorke), kurie apmokėdavo įtariamųjų karo nusikaltimais teises išlaidas. Visa tai lėmė, kad net tikrovės neatitinkantys (melagingi) kaltinimai dalyje žydų organizacijų buvo priimami kaip autentiški.

Kita JAV veikusi žydų organizacija *Anti-defamation league of B'nai B'rith* 1985 m. balandžio mėn. paskelbė, kad JAV veikusios išeivių iš Vidurio ir Rytų Europos grupės vykdė kenkėjišką kampaniją, kuria siekta sutrukdyti Teisingumo departamento Specialiųjų tyrimų skyriui persekioti įtariamuosius nacių karo nusikaltėlius. Tokiomis aktyviausiomis priešiškomis organizacijomis įvardytos *Americans for Due Process* ir *Coalition for Constitutional Justice and Security (CCJS)*. ADL direktoriaus pavaduotojas Abrahamas H. Foxmanas teigė:

*Pasiekėme tašką, kai pajautėme, kad tai jau tapo pakankamai rimta ir koordinuota, jog galėtume ištirti, išanalizuoti ir paviešinti*⁷⁶.

⁷² News from World Jewish Congress. WJC charges: émigré groups seek to thwart US Nazi prosecution program, p. 30.

⁷³ Nazi-Hunters Cite Bid to Stop Them.

⁷⁴ Lietuvių teisėms ginti komitetas. Kaip gintis prieš OSI užpuolimus. *Darbininkas*, Nr. 37, 1983 09 23, p. 8.

⁷⁵ MEŠKAUSKAS, Vytautas. Lietuviai ir žydai. Senų įvykių nauji atgarsiai. *Dirva*, Nr. 36, 1985 09 19, p. 1; News from World Jewish Congress. WJC charges: émigré groups seek to thwart US Nazi prosecution program, p. 30.

⁷⁶ FREEMAN, Kevin. Op. cit.

ADL tvirtino, kad išėivijos organizacijų tikslas buvo pakeisti OSI įgaliojimus ir funkcijas.

Tarp Amerikos žydų vis dažniau buvo pastebimos priešiškos nuostatos lietuvių išėivijos organizacijų atžvilgiu dėl įtarimų karo nusikaltėlių dangstymu. Kai Amerikos lietuviai išreiškė abejones Specialiųjų tyrimų skyriui, t. y. apkaltino ryšių su sovietiniu režimu palaikymu, į tai sureagavo Simono Wiesenthalio Holokausto studijų centro Los Andžele direktorius Alexas Grobmanas. Jis pareiškė „šūrupstantis“ dėl tvirtinimų, kad žydai yra naudojami persekioti sovietinio režimo priešus:

Ar tai tie patys žmonės, kurie tiki, kad žemė yra plokščia? Niekas mūsų neapkvailins, mažiausiai rusai ar lietuviai⁷⁷.

Tokie pareiškimai tik kurstė nepasitikėjimą tarp Amerikos lietuvių ir žydų.

Lietuvių ir žydų bandymai užmegzti tarpusavio dialogą

7-ojo dešimtmečio pradžioje, kai aktualizuotas Holokaustas ir karo nusikaltėlių persekiojimas, didėjo įtampa tarp Amerikos lietuvių ir žydų. Dialogą sunkino tai, kad lietuviai susitelkė į sovietines represijas, o žydai – į Holokaustą. Per selektyvų praeities filtrą buvo žvelgiama į karo nusikaltėlių persekiojimą Jungtinėse Valstijose. Gerų santykių atkūrimas tapo sudėtingas. Lietuvių išėivijos organizacijos kaltinimus priėmė kaip egzistencinę grėsmę lietuvių tautai. Lietuvių išėivijoje dominavo neretai radikalūs ir žydams priešiški teiginiai, vyravo primityvūs vertinimai, niuansuotumo stoka. Buvo linkstama ne išgirsti, ne diskutuoti, ne priimti, o kritikuoti, pirmiausia žydus.

Tokia padėtis kenkė lietuvių ir žydų santykių vystymuisi, o į abiejų pusių pavienius bandymus užmegzti kontaktus buvo reaguojama kaltinimais arba ignoravimu. Pavyzdžiui, Klivlando priemiestyje buvo įsikūrusi iš Lietuvos perkelta žydų rabinų seminarija („Telshe Yeshiva“), su kuria lietuvių organizacijos apie 1950 m. buvo bandžiusios užmegzti ryšį, kai ruošė parodą apie „sovietų ir nacių genocidą“. Tačiau šie bandymai nepasiteisino – buvo gautas „šaltas ir griežtai neigiamas atsakymas“⁷⁸; 1963 m. Ili-nojaus žydų karo veteranų legiono vadovas Samuelis Perlmanas kreipėsi į Birželio sukilimo (1941 m.), siekusio atkurti Lietuvos nepriklausomybę, vadą Leoną Prapuo-lenį, siūlydamas bendradarbiauti prieš atgimstantį nacizmą Amerikoje⁷⁹. S. Perlmanas

⁷⁷ SMART, Tim. Controversy surrounds prosecution of accused WWII Nazi collaborators. *St. Petersburg Times*, 1981 06 28, p. 3b.

⁷⁸ A. R. Telšių rabinų seminarija švenčia šimtmetį. *Dirva*, Nr. 6, 1976 02 05, p. 16.

⁷⁹ 1959 m. George Lincoln Rockwell įkūrė nacių partiją Amerikoje. ABEL, A. Jason. American Nazi Party and Related Groups. *The Free Speech Center* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1172/american-nazi-party-and-related-groups>>.

pabrėžė, kad žydai savo ruožtu padėtų kovoti prieš komunizmo įtaką Amerikoje⁸⁰. Tačiau L. Prapuolenis atsakęs, kad jam, kaip lietuviui, pirmiausia rūpi kova prieš bolševikus, jo tėvynės pavergėjus⁸¹.

Dialogas tarp Amerikos lietuvių ir žydų bendruomenių formavosi sunkiai, bet bandymų taisyti situaciją būta ir daugiau. Kita vertus, svarbu pastebėti, kad neretai tokios intencijos buvo grįstos paprasčiausiu išskaičiavimu. Pavyzdžiui, 1977 m. sausio 10 d. Amerikos lietuvių tarybos direktorius viešiesiems santykiams, kunigas Juozas Prunskis laišku kreipėsi į Lietuvos žydų draugiją Izraelyje. Laiške jis atkreipė dėmesį, kad žydai savo leidiniuose reiškė dėkingumą juos gelbėjusiems lietuviams nacių okupacijos metais, nors amerikiečių spauda skelbė kaltinimus, kad visa lietuvių tauta yra nusikaltusi dėl Lietuvos žydų žudymo. Todėl J. Prunskis manipuliuodamas išsakė prašymą:

Aš labai labai norėčiau, kad Jūs šioje dvasioje ką nors parašytumėte pareiškimo forma, jeigu galima, anglų kalba, jei ne – bet kuria europietiška kalba. Mes norėtume tai panaudoti spaudoje. Tai pasitarnautų ne tik tiems lietuviams, kurie gelbėjo žydus, bet taip pat padėtų sustiprinti santykius tarp mūsų abiejų tautų. [...] kai kurie mūsų [lietuvių – J. S.] tautiečiai verčia [sic! – J. S.] mus paskelbti faktus apie žydų dalyvavimą lietuvių trėmime ir jų suėmime. Tačiau tai tik pagilintų neapykantą tarp mūsų tautų. O to aš nenorėčiau⁸².

Šio laiško intencija buvo labiau ne palaikyti gerus santykius, bet paneigi pareikštus kaltimus lietuvių tautai. Praėjus kiek laiko, į J. Prunskio laišką sureagavo Lietuvos žydų draugijos Izraelyje pirmininkas Jacobas Oleiskis – jautriai, bet nepalikdamas erdvės dviprasmybėms:

Šiuo metu mums yra nelengva į Jūsų laišką atsakyti. Būtų buvę geriau, jeigu Jūs būtumėte parašę tuoj po išsivadavimo ir pareiškę savo užuojautą mūsų nelaimėje. Tada mes būtume įvertinę Jūsų pagailą ir būtume Jus įrikiavę tarp mūsų lietuvių draugų, kurie liūdėjo su mumis ir padėjo vienaip ar kitaip apsaugoti, kas galėjo būti apsaugota. Net jeigu Jūs ir nebuvote drauge mūsų sielvarto laikotarpyje, mes būtume Jus priskyrę prie tų lietuvių, kurie turėjo drąsos pasakyti tiesą ir tarti: mes nusidėjome, mes suklydome, mes įžeidėme – mes sudėjome savo viltis į nacių valdžią ir jus prašome mums atleisti⁸³.

Atsakyme buvo atkreiptas dėmesys, kad J. Prunskio laiške nebuvo apgailestavimo. Laiškas buvo priimtas kaip bandymas įteigti, kad: a) lietuvių tauta iš esmės buvo

⁸⁰ Lithuanian American Council. J. Talalo laiškas A. Trimakui. 1963 m. liepos 29 d. *Lithuanian Research Center*, ALTA, D. 3B, l. 2.

⁸¹ Ibid.

⁸² Kunigo Juozo Prunskio laiškas Lietuvos žydų draugijai Izraelyje. 1977 m. sausio 10 d. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 30, 1980 09 25, p. 2.

⁸³ Lietuvos žydų draugijos atsakymas į kun. J. Prunskio laišką, 1977 m. birželio 15 d. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 30, 1980 09 25, p. 2.

palanki žydams ir dėl to neturėtų būti apkaltinta dėl mažos dalies nusikaltusių individų; b) kai kurie žydai prisidėjo represuojant lietuvius sovietinės okupacijos metais ir esą tai „atsveria“ nusikaltimus tu, kurie dalyvavo žydų žudynėse. Buvo išreikštas pasipiktinimas, kad lietuvių išeivija niekada nesiėmė (neinicijavo) teisinių priemonių dėl įtariamųjų karo nusikaltimais, t. y. dėl jų nesikreipė į Jungtinių Valstijų atitinkamas institucijas, nepašalino iš savo tarpo⁸⁴. J. Prunskio pasiūlytas „sandėris“, kad Lietuvos žydų draugija Izraelyje išspausdins viešą pareiškimą, jog lietuvių tauta daugiausia buvo „be nuodėmės ir nekalta“, o po to lietuvių bendruomenės Amerikoje iš savo pusės susilaikys nuo viešų pranešimų apie žydų nusikaltimus lietuvių atžvilgiu, buvo atmestas⁸⁵. Tačiau J. Prunskis nenurimo ir toliau aktyviai kėlė lietuvių ir žydų santykių klausimą, nors greičiau bandė parodyti, kad lietuviai buvo žydų gelbėtojai, o ne žudikai. Tai atsispindėjo jo 1979 m. išleistoje knygoje „Lithuania's Jews and the Holocaust“⁸⁶. Joje jis daugiausia susitelkė į faktus, liudijusius, kad daug lietuvių gelbėjo žydus. Nepaisant to, ši knyga dalies žydų buvo įvertinta kaip „dviejų genocidų teorijos“ egzistavimo įrodymas.

Lietuvių ir žydų dialogą Amerikoje apsunkino tai, kad nacistinių karo nusikaltėlių, antisemitizmo ir OSI teisinių procedūrų klausimai tapo stipriai poliarizuoti. Dalis OSI priešininkų (išeivijos iš Vidurio ir Rytų Europos bendruomenės) ir šalininkų (žydų organizacijos JAV) naudojo perdėtą (manipuliatyvią) retoriką. Jie rinkdavo istorijos fragmentus, kad įrodytų vienos ar kitos pusės kaltę ar nekaltumą. Pasak S. Sužiedėlio, jos tarsi kariavo⁸⁷. Tačiau, kaip liudija šis tyrimas, lietuvių išeivijos JAV požiūris į žydus nebuvo vientisas. Pagrindinių Amerikos lietuvių organizacijų vidinėje komunikacijoje santykių su žydų bendruomenėmis palaikymas, kaip ir karo nusikaltėlių persekiojimas, iš esmės vertintas racionaliai. Atsakingi emigrantų grupių iš Vidurio ir Rytų Europos lyderiai viešai patikino, kad jie, savaimė suprantama, neprieštarauja, jog būtų nubausti tikrieji karo nusikaltėliai, tik rūpinosi, kad procesas būtų teisingas. Vis dėlto šios taurios nuostatos slėpė įjautrintas emocijas. Lietuviškoje spaudoje daugiausia dominavo kardinaliai skirtinga situacija. Šaltojo karo metais lietuvių išeivijoje nebuvo dedamos pastangos tiek kritiškai įvertinti, pavyzdžiui, Laikinosios vyriausybės ir Lietuvių aktyvistų fronto veiklos, tiek nustatyti nacių kolaborantus. Vietoj to susitelkta į aiškinimus, kad Birželio sukilimo dalyviai buvo patriotai, o ne nacių penktoji kolona, kad Laikinoji vyriausybė buvo nusiteikusi tiek prieš komunizmą, tiek prieš nacizmą, kad OSI ir KGB bendradarbiavimas trukdė lietuvių ir žydų santykiams. O tai tik dar labiau apsunkino galimybę vystyti racionaliam lietuvių ir žydų dialogui Jungtinėse Valstijose. Be to, lietuvių išeivijoje būta nuostatų, kad lietuvių ir žydų nesutarimų kaltininkais buvo „patys žydai“, kurie kritikavo lietuvių organizacijas dėl

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid., p. 5.

⁸⁶ PRUNSKIS, Juozas. Op. cit.

⁸⁷ SUŽIEDĖLIS, Saulius. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinarštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 3.

karo nusikaltėlių dangstymo. Pavyzdžiui, po karo Kanadoje apsigyvenęs karo lakūnas Juozas Vaičeliūnas tvirtino:

*Geriau būtų, jei oficiali Izraelio institucija viešai atšauktų puolimus prieš lietuvių tautą. Tada lietuviai galėtų paduoti ranką žydams, ir vėl neliktų bedugnės tarp lietuvių ir žydų*⁸⁸.

Tuo tarpu Pasaulio žydų kongresas 1985 m. savo ataskaitoje pareiškė, kad išeivijos grupės iš Baltijos šalių ir Rytų Europos savo gimtąja kalba leidžiamuose laikraščiuose buvo atvirai antisemitinės, vykdė kampaniją nustatyti karo nusikaltimų senaties terminą bei nutraukti OSI veiklą. Panašu, kad žydų organizacijos toje kritikoje neįžvelgė ir slaptų sovietinio režimo interesų. Žydų organizacijose sustiprėjo lietuvių kolaborantų, „žydšaudžių“ įvaizdžiai, kurie slapstėsi emigrantų bendruomenėse Amerikoje. A. Mažeika, Koalicijos už konstitucines teises ir saugumą koordinatorius, apkaltino Pasaulio žydų kongreso parengtą atskaitą esančia dalimi „kenksmingos kampanijos, kurią organizavo OSI ir kuri yra absoliučiai nusikalstama“. Jis aiškino, kad CCJS neturėjo jokių išankstinių neigiamų nuostatų, tik siekė dirbti drauge su žydų organizacijomis Amerikoje⁸⁹. Tačiau tenka pripažinti, kad prie Amerikos lietuvių ir žydų tarpusavio nesutarimų galėjo prisidėti neatsakinga OSI retorika. Viena vertus, Specialiųjų tyrimų skyriaus darbuotojai pabrėžė, kad nacių persekiojimas buvo nukreiptas prieš pavienius asmenis, o ne emigrantų grupes. Kita vertus, Amerikos žiniasklaidoje, prie kurios turinio prisidėjo ir OSI, dažnai atsispindėjo apibendrinantys kaltinimai išeivių iš Vidurio ir Rytų Europos bendruomenėms. Todėl nebe pagrindo lietuvių spaudoje aktyviai tvirtinta, kad įtampų priežastis tarp Amerikos lietuvių ir žydų buvo KGB skleista dezinformacija, kuria pasiklioję OSI⁹⁰. Dalies lietuvių dalyvavimas masinėse žydų žudynėse ir gana atsargi Lietuvos laikinosios vyriausybės pozicija bei tai, kad nacistinis režimas formaliai leido veikti po Birželio sukilimo sukurtai lietuvių vietinei savivaldai ir policijai, sovietams suteikė propagandinių priemonių paveikti OSI ir Amerikos žydų organizacijas. Suaktyvėjus žydų organizacijų ir OSI kaltinimams emigrantų bendruomenėms dėl įtariamųjų karo nusikaltėlių dangstymo, lietuvių išeivijos spaudoje reaguota kaltinimais, kad žydai kolaboravo su sovietais represuojant lietuvius (suintensyvinta jau minėta „dviejų genocidų teorija“). Be to, retkarčiais lietuviškoje spaudoje išryškėjusius raginimus megzti tarpusavio dialogą sukompromituodavo užslėptos intencijos, kad daug laiko praėjus karo nusikaltėlių ieškojimas tik trukdo vystyti lietuvių ir žydų santykius. Pavyzdžiui, JAV gyvenęs teisininkas Bronis Kaslas (Bronius Kazlauskas) 1986 m. pažymėjo, kad lietuvių išeivijos spaudoje santykių su žydais klausimui buvo skiriamas nemenkas dėmesys, nors dauguma tokių tekstų buvo kaltinamojo arba teisinamojo pobūdžio. Jis akcentavo nuoširdaus ir atviro išsikalbėjimo stoką, išeivijos lietuvių (pirmiausia organizacijų)

⁸⁸ VAIČELIŪNAS, J. „Draugų niekad nėra per daug“. *Tėviškės žiburiai*, 1978 05 18, p. 5.

⁸⁹ Nazi-Hunters Cite Bid to Stop Them.

⁹⁰ ŽUMBAKIS, Povilas. Op. cit., p. 3.

bandymų rimtai kontaktuoti su Lietuvos žydų išėivijos organizacijomis užsienyje ar Izraelyje nebuvimą. B. Kaslas tokio nesusikalbėjimo priežastimi įvardijo skausmingus abiejų pusių karo meto prisiminimus. Kita vertus, atrodytų, nuoširdžių intencijų vedamas B. Kaslo straipsnis galiausiai formavo nuostatą, kad po tiek metų įtariamųjų paieškos išėivijos bendruomenėse tik trukdo vystyti tarpusavio santykius. Kaip sektiną skausmingų prisiminimų „įveikos“ pavyzdį pateikė Sovietų Lietuvą, kur „šis klausimas jau yra užmirštas ir paliktas istorijos lapuose. Ten abi tautybės vėl gražiai santykiauja, siekdamos gražesnio rytojauš⁹¹. Tokiame kontekste Šaltojo karo metais lietuvių ir žydų santykiai tapo itin riboti. Vystyti dialogą stokota abipusės empatijos (susikalbėjimo).

Geranoriškos komunikacijos (be diktuojamų sąlygų) tarp Amerikos lietuvių ir žydų pavyzdžių būta tik retkarčiais. Vienas iš tokių epizodų pasitaikė tarp JAV lietuvių bendruomenės (tiksliau – visuomeninių reikalų tarybos tuometinio pirmininko A. Gečio) ir *Anti-defamation league of B'nai B'rith* atstovų. 1980 m. balandžio 20 d. įvyko pirmasis susitikimas tarp A. Gečio, jo aplinkos ir ADL atstovų Niujorke. Kiek anksčiau (balandžio 17 d.) ADL atstovai Alexanderis Epsteinas (*B'nai B'rith* tarpkultūrinių reikalų komiteto pirmininkas) ir Theodore'as Freedmanas ištransliavo, kad šį susitikimą vertino kaip šiltų ir nuoširdžių santykių pradžia, kai „abi mūsų grupės ras galimybių dirbti kartu bendram mūsų žmonių labui“⁹². Pirmasis susitikimas iš tiesų žadėjo teigiamų poslinkių Amerikos lietuvių ir žydų santykiuose. A. Epsteinas rašė A. Gečiui:

*Mielas bičiuli, tik trumpas laiškas išreikšti padėką už dalyvavimą neseniai vykusiam susitikime, skirtame nutiesti tiltus tarp lietuvių ir žydų bendruomenių. [...] Rengiamas ADL komiteto pranešimas spaudai, kuriame bus pabrėžti kai kurie bendri ateities planai*⁹³.

Po kiek laiko 1980 m. rugsėjo 18 d. A. Gečys kreipėsi į A. Epsteiną dėl lietuvių ir žydų santykių gerinimo. Jis pabrėžė, kad reikia skatinti žydų ir lietuvių tarpusavio supratimą ir bendradarbiavimą. A. Gečys informavo ADL atstovą, kad 1981 m. planuoja surengti politinę konferenciją ir tikisi, jog žydų bendruomenės nariai sutiks joje pasisakyti bendradarbiavimo tema bei parengti tam tikrą pareiškimą, kuriame bus išreikšti lietuvių ir žydų bendri tikslai ir geresnio supratimo poreikis⁹⁴. Viena

⁹¹ KASLAS, Bronis. Iš ginčo į nuoširdų dialogą. Dvi svarbios nuomonės lietuvių–žydų santykių klausimu. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 18, 1986 04 29, p. 3.

⁹² Alexander Epstein ir Theodore Freedman laiškas Algimantui Gečiui, 1980 m. balandžio 17 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

⁹³ Alexander Epstein laiškas A. Gečiui, 1980 m. gegužės 7 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

⁹⁴ Stanley A. Gečys laiškas Alexander Epstein, 1980 m. rugsėjo 18 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais, l. 1.

vertus, šis komunikacijos tarp JAV LB visuomeninių reikalų tarybos ir ADL pavyzdys liudija, kad tarsi oficialiame lygmenyje lietuvių ir žydų santykiai gerėjo, vystėsi racionalus dialogas. Antra vertus, daugiau neaptikta tokių geranoriškos komunikacijos pavyzdžių. Ko gero, tai sietina su tuo, kad XX a. 9-ajame dešimtmetyje įtariamųjų karo nusikaltėlių persekiojimas Jungtinėse Valstijose gerokai suintensyvėjo, o lietuvių išėvijos spaudoje įsitvirtino OSI veiklą kritikuojanti ir neigiamas nuostatas žydų atžvilgiu kursčiusi retorika. Nepaisant to, tikėtina, kad Amerikos lietuvių (ypač organizaciniuose sluoksniuose) buvo suprasta, kad dialogas su Amerikos žydais būtinas jau vien dėl Lietuvos laisvės idėjos palaikymo Vakaruose.

Galiausiai maždaug 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, JAV viešojoje erdvėje nesibai-giant kritikai karo nusikaltėlių atžvilgiu, oficialiuose lietuvių išėvijos sluoksniuose ryškėjo supratimas dėl priežasties, kuri sukėlė daugiausia sunkumų vystant dialogą su žydų organizacijomis – lietuvių išėvijos organizacijos nepasmerkė žydų žudynių ir žudikų (kolaborantų) iš karto po Antrojo pasaulinio karo. Žinoma, toks uždavinys būtų buvęs sudėtingas, nes nebuvo išėvijos lietuvių glaudžios, uždaros bendruomenės. Tačiau faktas tas, kad viešas karo nusikaltimų pasmerkimas bent jau vienos iš lietuviškos institucijos, reprezentuojančios save kaip Lietuvos valstybės tęsėjos, būtų buvęs reikšmingas.

Išvados

Pagrindinėse (oficialiose) lietuvių išėvijos organizacijose Amerikoje reakcija į karo nusikaltėlių persekiojimą buvo ne impulsyvi, o apsvarstyta. Jose iš esmės nebuvo prieštaravimų, kad karo nusikaltėliai turi būti nustatyti ir nuteisti. Tai pirmiausia lėmė suvokimas, kad normalių santykių palaikymas su Amerikos teisėsauga ir žydų organizacijomis (JAV ir Izraelyje) yra svarbus veiksnys Lietuvos laisvės idėjai palaikyti. Tačiau Amerikos spaudoje radikalėjant kaltinimams ir aiškėjant jų tendencin-gumui, ypač įsteigus Specialiųjų tyrimų skyrių, didėjo lietuvių išėvijos priešiškus karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu. Specialiųjų tyrimų skyrius naudojo apibendrintus kaltinimus visoms emigrantų iš Vidurio ir Rytų Europos bendruomenėms bei perdėtą (manipuliatyvią) retoriką. Lietuvių išėvijos atveju dauguma įtariamųjų pavardžių buvo gauta iš Sovietų Sąjungos, bet OSI neįvertino, kad kompromitacija ir dezinformacija buvo vienos svarbiausių sovietinio režimo priemonių kovojant su politiškai aktyvia lietuvių išėvija. Tačiau Amerikos teisinė sistema dar mokėsi, kaip reikia elgtis su karo nusikaltėlių bylomis. Įtariamųjų patraukimas baudžiamojon atsakomybėn buvo sudėtingas: trūko įrodymų, buvo problemiška patikrinti jų autentiškumą. Kita vertus, Amerikos lietuviai (net organizaciniu lygmeniu) iš esmės nekėlė klausimo, kad dalis įtariamųjų galėjo būti iš tiesų padarę nusikaltimus; atliekant tyrimus nebendradarbiavo. Vietoje to lietuviškoje išėvijos spaudoje dominavo gynybinė

reakcija: į pateiktus kaltinimus reagavo kaip diskredituojančius visą išeiviją; susitelkta į kaltinamųjų gynybą ir OSI ryšių su KGB kritiką; ryškėjo žydams priešiškos nuostatos ir sąmokslų teorijos.

Žydų organizacijos Amerikoje karo nusikaltėlių persekiojimo klausimu suaktyvėjo įsteigus Specialiųjų tyrimų skyrių. Iš esmės žydų organizacijos nereiškė kritikos OSI atžvilgiu dėl veiklos metodų – vyravo atsakingos ir solidžios įstaigos įvaizdžiai. Žydų organizacijų retorika supanašėjo su OSI ir tarsi išvien emigrantų bendruomenes (pirmiausia iš Baltijos šalių ir Rytų Europos) kaltino bandymais išsukti nuo atsakomybės savo tautiečius. Žydų organizacijos įtarė, kad lietuvių išeivija buvo nusiteikusi antisemitiškai, o siekdama užmaskuoti savo nusikalstamą veiklą ir apsaugoti karo nusikaltėlius, prisidengė antikomunizmu (OSI „kolaboravimo“ su sovietinio režimo struktūromis įvaizdį).

Prasidėjęs karo nusikaltėlių persekiojimas Amerikoje inspiravo lietuvių ir žydų suvokimą dėl tarpusavio dialogo svarbos. Tačiau jis vystėsi itin problemiška ir panašu, kad karo nusikaltėlių tema tik pagilino lietuvių ir žydų tarpusavio distanciją. Nėra aptikta duomenų apie vieningą pagrindinių lietuvių išeivijos organizacijų (JAV LB, ALT, VLIK) ir žydų organizacijų bandymus inicijuoti tarpusavio dialogą. Užfiksuoti tik pavieniai atvejai, kurie neišsivystė į rimtus bendrus pareiškimus. Esminė to priežastimi (su retomis išimtimis) galima įvardyti dominavusį abipusį priešišumą ir nenorą (negebėjimą) suprasti (išgirsti) kitą pusę dėl skirtingų sovietinio ir nacistinio režimo patirčių bei vertinimų. Lietuvių organizacijos nors ir suvokė santykių su žydais svarbą, buvo linkusios telktis į sovietines represijas, o Holokaustą ignoruoti. Tuo tarpu žydų organizacijos JAV ir Izraelyje pagrįstai neramino daliai lietuvių išeivijos būdingas priešiškas dėl karo nusikaltėlių persekiojimo.

Šaltiniai

1. Damušio juodraštis „Kurstymas žydų neapykantos“. *Lietuvių išeivijos institutas*, f. 8, ap. 1-1, b. 678, l. 1.
2. Damušio juodraštis „Pirmasis „įtikinantis“ faktas“ apie lietuvių-žydų santykius. 1989 m. rugsėjo 22 d. *Lietuvių išeivijos institutas*, f. 8, ap. 1-1, b. 726, l. 1-7.
3. Alexander Epstein ir Theodore Freedman laiškas Algimantui Gečiui, 1980 m. balandžio 17 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.
4. Alexander Epstein laiškas A. Gečiui, 1980 m. gegužės 7 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.
5. Algimanto Gečio (Lietuvių bendruomenės krašto valdyba) laiškas, 1981 m. sausio 31 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

6. All Information (Except Text) for H.R.12509 – An Act to amend the Immigration and Nationality Act to exclude from admission into, and to deport from, the United States all aliens who persecuted any person on the basis of race, religion, national origin, or political opinion, under the direction of the Nazi government of Germany, and for other purposes. 95th Congress (1977–1978). Prieiga per internetą: <<https://www.congress.gov/bill/95th-congress/house-bill/12509/all-info>>.
7. A. R. Telšių rabinų seminarija švenčia šimtmetį. *Dirva*, Nr. 6, 1976 02 05, p. 16.
8. Atsišaukimas. Brangios sesės ir broliai lietuviai, 1984 m. gruodžio 8 d. *Lietuvių išėivijos institutas*, f. 6, ap. 1-8, b. 4902, l. 128.
9. Aušros Zerr kreipimasis į JAV LB Apygardų ir apylinkių valdybas, JAV LB Tarybos narius. Lithuanian-American Community of the USA. National Executive Committee Public Affairs Council, 1985 m. rugpjūčio 4 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais.
10. Be Maskvos malonės: lietuvių ir žydų santykių klausimu. *Draugas*, Nr. 126, 1978 05 31, p. 3.
11. DELTUVIS, J. Geriau aiškintis, negu muštis. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 48, 1981 11 26, p. 3.
12. *Documents accuse*. Ed. by Eusiejus ROZAUSKAS. Vilnius, 1970.
13. FREEMAN, Kevin. WJC Charges Emigre Groups Are Thwarting OSI Activities. *Palm Beach Jewish World*, 1985 m. balandžio 12–18 d.
14. GAILIUS, Juozas. Ko pageidautume iš Lietuvos žydų? *Tėviškės žiburiai*, Nr. 38, 1984 09 18, p. 3.
15. GROSS, Jane. B'nai B'rith Group Charges Obstruction of Anti-Nazi Moves. *The New York Times*, 1985 06 10.
16. JAV LB krašto valdyba. JAV LB imasi žygių apginti lietuvių tautą, 1976 m. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.
17. J. Pr. Lietuvos žydai: kolaborantų klausimą besvarstant. *Draugas*, Nr. 146, 1978 06 23, p. 3, 5.
18. KASLAS, Bronis. Iš ginčo į nuoširdų dialogą. Dvi svarbios nuomonės lietuvių–žydų santykių klausimu. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 18, 1986 04 29, p. 3.
19. Kas suiminėjo, kankino, trėmė ir žudė lietuvius. *Draugas*, Nr. 286, 1976 12 06, p. 3.
20. KEMEŽAITĖ, Birutė. Kaltė, atsakomybė ir žydai. Atsiliepiamas į dr. S. Sereikos mintis. *Tėviškės žiburiai*, 1983 10 20, p. 5.
21. Klastingi medžiotojai šaudo į mus. *Draugas*, Nr. 151, 1982 07 22, p. 3.
22. K. Palčiausko laiškas A. Gečiui. *Lietuvių išėivijos institutas*, f. 6, ap. 1-8, b. 4902, l. 14.
23. Kunigo Juozo Prunskio laiškas Lietuvos žydų draugijai Izraelyje. 1977 m. sausio 10 d. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 30, 1980 09 25, p. 2.
24. Lietuvių teisėm ginti komitetas. Kaip gintis prieš OSI užpuolimus. *Darbininkas*, Nr. 37, 1983 09 23, p. 8.
25. Lietuvos žydų draugijos atsakymas į kun. J. Prunskio laišką, 1977 m. birželio 15 d. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 30, 1980 09 25, p. 2.

26. Lithuanian-American Community of the USA. National Executive Committee, 1981 m. rugpjūčio 28 d. *Lietuvių išeivijos institutas*, f. 6, ap. 1-7, b. 138.
27. Lithuanian American Council. J. Talalo laiškas A. Trimakui. 1963 m. liepos 29 d. *Lithuanian Research Center*, ALTA, D. 3B, l. 2.
28. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla žydų klausimu.
29. MEŠKAUSKAS, Vytautas. Lietuviai ir žydai. Senų įvykių nauji atgarsiai. *Dirva*, Nr. 36, 1985 09 19, p. 1.
30. Nazi-Hunters Cite Bid to Stop Them. *The News Day*, 1985 04 08.
31. News from World Jewish Congress. WJC charges: émigré groups seek to thwart US Nazi prosecution program, 1985 m. kovo 29 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais, p. 29.
32. Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1985 m. vasario 20 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1985 metais, p. 2.
33. RAZGAI TIENĖ, Rasa. „Malonus OSI direktoriau...“ *Draugas*, Nr. 56, 1984 03 20, p. 3.
34. Reikia ginti lietuvių teises. Mintys ir informacija atsišaukimui. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.
35. ROSENBAUM, Dan. OSI official rebuts charges by L. I. Member of emigre group. *Jewish World*, 1985 04.
36. RUTHERFORD, Kay. Nazi-hunter's hopes are raised. *The Chicago Sun-Times*, 1979 05 07, p. 7.
37. Slepiama žaizda negyja. *Tėviškės žiburiai*, Nr. 35, 1983 09 01, p. 1.
38. SMART, Tim. Controversy surrounds prosecution of accused WWII Nazi collaborators. *St. Petersburg Times*, 1981 06 28, p. 3b.
39. Stanley A. Gečys laiškas Alexander Epstein, 1980 m. rugsėjo 18 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais, l. 1.
40. *The Jerusalem Post*, 1988 08 20.
41. US has deported at least 67 suspected Nazi war criminals. *The Times of Israel* [interaktyvus]. 2018 08 21 [žiūrėta 2023 09 11]. Prieiga per internetą: <<https://www.timesofisrael.com/us-has-deported-at-least-67-suspected-nazi-war-criminals/>>.
42. VAIČELIŪNAS, J. „Draugų niekad nėra per daug“. *Tėviškės žiburiai*, 1978 05 18, p. 5.
43. Vytauto Vaitiekūno pranešimas VLIK tarybos posėdžiui „War Criminals“ klausimu, 1974 m. rugpjūčio 10 d. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.

44. VLIK'ŏ, Lietuvių bendruomenės ir ALT'ŏ atsišaukimas, 1983 m. sausio mėn. *Lithuanian Research Center*, f. JAV lietuvių bendruomenė. Algimantas Gečys, dėžė Nr. 10, reg. Nr. 14380. JAV LB byla liečia žydų klausimą 1974–1984 metais.
45. V. Rmš. Kerštas ir teroras ardo pasaulio tvarką. *Draugas*, Nr. 149, 1979 06 27, p. 3.
46. ŽUMBAKIS, Povilas. Jei žydai žinotų: OSI-KGB bendradarbiavimas nėra žydų naudai. *Draugas*, Nr. 48, 1984 03 08, p. 3.

Informaciniai leidiniai ir interneto svetainės

1. ABEL, A. Jason. American Nazi Party and Related Groups. *The Free Speech Center* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1172/american-nazi-party-and-related-groups>>.
2. *Lietuvių enciklopedija*. T. 35. Boston, 1966.

Literatūra

1. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą: galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe*. T. 1. Los Angeles, 1952.
2. BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Chicago, 1985.
3. CHARLES, R. Allen. *Nazi war criminals among us*. New York, 1963.
4. PRUNSKIS, Juozas. *Lithuanian's Jews and the Holocaust*. Chicago, 1979.
5. RAIŠUPIS MATAS [BŪTĖNAS VLADAS]. *Dabarties kankiniai: Lietuvos vyskupų, kunigų ir tikinčiųjų kryžiaus kelias pirmojoje ir antrojoje sovietų okupacijoje*. Chicago, 1972.
6. RYAN, Allan. *Quiet Neighbors: Prosecuting Nazi War Criminals in America*. San Diego, 1984.

Tyrimai

1. BELLANT, Russ. *Old Nazis, the new right and the Reagan administration: the role of domestic fascist networks in the Republican Party and their effect on U.S. cold war politics*. Cambridge, 1988.
2. DAPKUTĖ, Daiva. Propagandinis karas išeivijos spaudoje sovietmečiu. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2016, Nr. 2, p. 87–98.
3. DAVIS, Jeffrey. *The Art of Not Seeing: The Immigration and Naturalization Service's Failed Search for Nazi Collaborators in the United States, 1945-1979*. Masters Theses. University of Massachusetts Amherst, 2020. Prieiga per internetą: <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1944&context=masters_theses_2>.
4. EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuviai, žydai ir holokaustas*. Vilnius, 2002.
5. MALINAUSKAITĖ, Gintarė. Soviet (in)justice goes abroad: the 1964 Klaipėda war crimes trials and media warfare in the USA. In *Making Justice Visible. War Crimes Trials, Media and Memory after World War II* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen

- Institutus Warschau, Bd. 45). Ed. by Ruth Leiserowitz, Gintarė Malinauskaitė, Hektoras Vitkus. Wiesbaden, 2022, p. 95–127.
6. SCHIESSL, Christoph. *The search for Nazi collaborators in the United States*. Doctoral dissertation. Detroit, 2009.
 7. Saulius Sužiedėlis. Anti-Semitism, OSI and the Politics of History. Mašinraštis. *Lithuanian Research Center*, f. Saulius Sužiedėlis, Nr. 14385, l. 1–25.
 8. STOLIAROVAS, Andriejus. *Lietuvių dalyvavimo holokauste vertinimas egzilio galvoji-muose*. Lietuvių išeivijos institutas. Prieiga per internetą: <https://iseivijosinstitutas.lt/wp-content/uploads/Intelektualine_lietuviu_egzilio_istorija/2007_A_Stoliarovas.pdf>.
 9. STONČIUS, Justas. Allusions to the Holocaust: The construction of Soviet Lithuanian documentary films about war crimes trials. In *Making Justice Visible. War Crimes Trials, Media and Memory after World War II* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 45). Ed. by Ruth Leiserowitz, Gintarė Malinauskaitė, Hektoras Vitkus. Wiesbaden, 2022, p. 197–215.
 10. SUŽIEDĖLIS, Saulius. Įvadas. In Avraham. *Kauno getas: diena po dienos*. Vilnius, 2000, p. V–XL.
 11. SUŽIEDĖLIS, Saulius. OSI, amerikiečių visuomenė ir išeivijos reakcija. *Akiračiai*, 1988, Nr. 3, p. 8–11.
 12. ŽEMAITYTĖ, Sigita. (Ne)atverstas puslapis JAV lietuvių istorijoje: OSI veikla, jos kritika ir poveikis lietuvių bendruomenei (XX a. devintąjį dešimtmetį). *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2021, Nr. 2, p. 74–81.

Attitudes of Lithuanian Americans Regarding Persecution of War Criminals During the Cold War: The Issue of Relations With Jews

Dr. Justas Stončius

Klaipėda University, The Institute of Baltic Region History and Archaeology, H. Manto str. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania
E-mail: justston@gmail.com

Summary

With the end of the Second World War in Europe and with the approach of the Red Army, a large part of the local population left Lithuania. Often the reason for this was not the search for a better life, but the fear of repression that they had witnessed or personally experienced during

the first Soviet occupation. However, some of them were also trying to escape prosecution for collaborating with the Nazi regime or, more importantly, for taking part in the war crimes of killing Jews. Over time, most of the Lithuanian emigrants settled in the United States, where the issue of war criminals was mostly forgotten after the Nuremberg trials (1945–1946). In the US, a period of relative calm prevailed in public discourse, which lasted until the early 1960s. Interest in war criminals in the United States was again inspired by the trial of Adolf Eichmann in Jerusalem (1961–1962). It gradually became clear that many Nazi war criminals were still living in hiding, and that among the suspects there were also emigrants from Lithuania. As the American public's interest in war criminals grew, the Office of Special Investigations (OSI) was established in the US Department of Justice in 1979. This was a special unit responsible for investigating Nazi war crimes and taking legal action against suspected US citizens. As the accusations in the American press became more radical and biased, especially with the establishment of the Office of Special Investigations, the hostility of the Lithuanian diaspora towards the prosecution of war criminals increased. The OSI used generalised accusations against all emigrant communities from Central and Eastern Europe and exaggerated (manipulative) rhetoric. In the case of the Lithuanian diaspora, most of the names of the suspects came from the Soviet Union, but the OSI failed to recognise that compromise and disinformation were among the Soviet regime's most important tools in its fight against the politically active Lithuanian diaspora. The persecution of war criminals therefore had a significant impact on the activities of Lithuanian-American organisations and on Lithuanian-Jewish relations. This article focuses on two issues: what were the attitudes of Lithuanian and Jewish organisations in America towards the issue of war crimes persecution; and how did the war crimes issue affect communication between Lithuanians and Jews in America.

Gauta / Received 2023 04 20
Priimta / Accepted 2024 02 28